

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK.

37. szám.

A

BORSMONOSTORI APÁTSÁG AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN.

BÖLCSÉSZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS.

IRTA

FRÁNEK DÖMÖTÖR

CISZTERCI R. TANÁR.

EGER.

NYOMATOTT AZ ÉRSEKI LYCEUMI NYOMDÁBAN.

1910.

TARTALOM.

	Oldal
Tartalom	III
Előszó	V

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

A ciszterci rend keletkezése és bejövetele hazánkba.

A rend alapítása. Róbert távozása Molesmeből. Cîteaux. II. Páscál megerősíti a rendet. A kihalás veszélye. Bernát érkezése. A rend terjed. Szent Bernát szelleme. A magyarországi állapotok. Heiligen-Kreuz. Az első ciszterci kolostor megalapítása hazánkban. A királyok kedvelik a cisztercieket. A példa vonz	1—5
---	-----

II. FEJEZET.

A ciszterciek szervezete.

Az adatok csekély száma. A rend szervezetének egyöntetűsége. A kolostor lakói. Ruházat. Napi-rend. Hivatalok a kolostorban. Összefoglalás	6—8
---	-----

A BORSMONOSTORI APÁTSÁG TÖRTÉNETE.

I. FEJEZET.

A borsmonostori apátság alapítója, keletkezése és fekvése.

Korviszonyok. Domokos bán fogadalma. Egy ciszterci kolostor alapításának terve. Domokos Henrik osztrák heiligen-kreuzi apáthoz fordul. Gondoskodás az apátság jövőjéről. Az apátság helyének kijelölése. Borsmonostor földrajzi helyzete, fekvése és elnevezése	9—14
---	------

II. FEJEZET.

A felépült monostor a királyok és pápák kegyeltje.

A heiligen-kreuziek vállalkozása. III. Béla megerősítése. A kolostor felépítése.	
A benépesítés idejének megállapítása. Konrád, az első borsmonostori apát.	
Chák soproni főispán ajánlata. A ciszterciek építkezése. Az apátság első épületeit a hatalmasok rombolják szét. IX. Gergely levele. Királyaink és a pápák rokonszenye az apátság iránt	15—25

III. FEJEZET.

A monostor lakóinak tevékenysége.

A szerzetes élet szerepe a társadalomban. A ciszterci rend munkálkodása.	
A borsmonostori ciszterciek működésének hatása a környékre és lakosaira. Földművelés. Hal-tenyésztés. Gyümölcstermelés. Házi-ipar. Opus Dei. A királyok dicsérete. Lelkészeti-ténykedés. Világiak temetkezése az apátságban.	
A világiak túlkapásai a szerzetesekkel szemben. Összegezés	26—32

IV. FEJEZET.

A borsmonostori apátság kegyurai.

A kegyurasági intézmény. Domokos bán az apátság első kegyura. Bors ispán túlkapásai. A kegyúri jogok megszorítása. Borsmonostor királyi kegyuraság alá kerül. Chák soproni főispán áhítozik a kegyuraság után. Chák ajánlatai. Lőrinc fő-asztalnokmester lesz a kegyúr. Atyinaí Lőrinc félrevezeti a királyt. Borsmonostor utolsó kegyurai az Árpádkorban	33—38
---	-------

V. FEJEZET.

A borsmonostori apátság birtokai és birtok-perel	39—59
---	-------

VI. FEJEZET.

A borsmonostori apátság jövedelmei és kiváltságai	60—69
--	-------

FÜGGELÉK.

A borsmonostori apátok és rendtagok	70
--	----

ELŐSZÓ.

A hazaszeretet, az ősök iránti kegyelet sarkalja a művelt embert a letűnt idők fürkészésére, a művelődési-tényezők szerepének kikutatására az emberiség előrehaladásában.

Ilyen közművelődési tényezők nemzetünk életében a szerzetes rendek, melyeknek szerepe, tevékenysége fontos és figyelemreméltó.

A francia földről átültetett ciszterci rend hazánkban jó földre talált. A gyenge hajtás megszokta a talajt, erősödni kezdett és idők folyamán életerős fává fejlődött. De viharok jöttek; megtépték hatalmas koronáját s a rend több monostorát ma már csak romjaiban ismerjük vagy az oklevelek tanúskodnak egykori létezésükről.

Ezeket kiemelni a homályból, múltjukat az emberek elé állítani célja a magyar ciszterci rend történetírójának, nagys. *Békefi Remig* dr. egyet. ny. r. tanár úrnak, ki élete munkásságának egy részét szenteli a ciszterci rend történetének megírására.

Ő úttörő volt; én már járt ösvényen haladtam, melyet nemcsak művei, de szeretetteljes útbaigazításai is megkönnyítettek.

Eger, 1910. jan. 1-én.

FRÁNEK DÖMÖTÖR.

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

A ciszterci rend keletkezése és bejövetele hazánkba.

A rend alapítása, Róbert távozása Molesmeből, Cîteaux, II. Pácol megerősíti a rendet, A kihálás veszélye, Bernát érkezése, A rend terjed, Szent Bernát szelleme, A magyarországi állapotok, Heiligen-Kreuz, Az első ciszterci kolostor megalapítása hazánkban, A királyok kedvelik a cisztercieket, A példa vonz.

A ciszterci rend alapítása visszamegy az 1098-ik évre. Évszázadok szorgalmas munkája, az uralkodók és egyes jószívű emberek adományai meggazdagították Szent Benedek rendjét. A nagy vagyon kényelmes életet biztosított a világ örömeit megvető szerzeteseknek, de éppen ezáltal megláztotta a régi szigorúságot. Akadtak, akik látták, hogy a viszonyok ilyen alakulása folytán szinte leküzdhetetlen akadály került arra az útra, amelyik az égbe visz. Lelkek biztató szavát követve, és elvetve mindent, ami a földhöz köt, újra arra a tuskés, göröngyös útra kívántak térni, melyen a nagy mester, a szent alapító járt. Sokak óhaja volt: vissza az eredeti szigorhoz!

Ezek közé tartozott *Szent Róbert* is. 1098-ban hagyta oda 21¹ társával a hatszázados Benedekrend «Molesme» kolostorát, hogy a cisteauxi ingoványos területen megvesse alapját egy rendi telepnek, mely ott a természet csendes ölében, a szegénység alapján bizton és zavartalanul munkálkodjék lelke boldogságán. Nem is sejté, hogy ez az erdő övezte új kolostor egy virágzó rend forrása lesz.

Alig hogy megérkeznek, pezsgő élet veszi kezdetét Cîteauxban Szent Benedek regulájának betűszerinti megtartásával.

Róbert derék apátnak bizonyult, de pápai meghagyásra vissza kelle térnie Molesmebe, ahol csakhamar meghalt és

¹ Liber Usuum S. Cisterciensis Ordinis.

utódja az apáti székben Alberik lett. Az ő nevéhez fűződik a ciszterciumi apátságnak s így a ciszterci rendnek megerősítése, amit II. Pascál pápa 1100-ban eszközölt Alberik kérelmére.¹

A vaskövetkezetesség, mellyel az új kolostor az ősi szellem megvalósítására törekedett, a puritán szigorúság csak elismerést és nagyrabecsülést szült az emberek lelkében, de nem egyszersmind hajlamot ez életmód követésére. Így a tagok hiánya csakhamar a lét s nemlét válságába sodorta a fiatal rendet, amely a megpróbáltatásnak nehéz napjait élte.

E válságos időkben egy jellemzilárd ember, az angol származású *Harding István* ül az apáti széken. Istenbe vetett bizalommal néz a jövőbe. Lelke megrémül a gondolattól, hogy Mária e kis virágos kertje kipusztúl, de remél, és rendíthetetlen hitét nem hagyja a Gondviselés jutalom nélkül.² Mikor már-már a kimondhatatlan szenvedés korszakának legkínosabb órája üt, akkor bocsát be a kapus egy több, mint harminc tagból álló csapatot, amely egy fiatal, minden ízében nemes származást sejtető ifjúval élén az Isten s a Rend irgalmáért esedezik.

Az új tagok példája vonzott és Cisztercium benépesül; István aggodalma eltűnik. Az ős anyakolostor pedig gyors egymásutánban bocsát ki új rajokat kebeléből és megszületik a rendnek négy legrégibb apátsága. *Firmitas* (La Ferté), *Pontiniacum* (Pontigny), *Clara-Vallis* (Clairveaux) és *Morimundus* (Morimond).

A csapat minden egyes tagja már buzgó szerzetes. Volt vezetőjük, egy előkelő burgundi család sarja, a még alig 22 éves *Bernát*³ rendkívüli szellemet árul el, amit István apát éles szeme azonnal észrevesz. Nem is csalódott. Bernát lesz a rend világának egén a legragyogóbb csillag, mely fényével beözönlí az egész világot. Ő a clairvauxi kolostor alapítója és apátja, s mint ilyen idealizmusának,

¹ *Békefi Remig*: A ciszterci rend Em-lékkönyve.

² Valónak bizonyúl e napokban a zsol-táros szava: «Oculi Domini super iustos

et aures eius in preces eorum» jegyzi meg találóan a Liber Usuum S. Cist. Ord.

³ *Piszer Imre*: Szent Bernát élete és művei. I. 14.

hitének, lángszellemének bűvös hatalmával felújítója az egyházban s rendjében a régi szellemnek.

Clairvaux a XII. századnak azon tűzhelye, ahonnan Szent Bernát szelleme sugárzott. Érintkezik az egész vonalon a század életével, politikai, társadalmi, tudományos világával, köréje csoportosul a világ és figyelve lesi mézes-ajkú szavait.

Politikájával kibékítője a császároknak; ékesszólásával megindítója a második keresztes hadjáratnak; mély tudományával rendíthetetlen oszlopa az egyháznak és támasza a szorongatott pápának; szeretetével rajongásig szeretett atyja száz meg száz buzgó szerzetesnek.

Hatalmas egyénisége a Monte-Cassino hegyén ültetett törzsnek kis hajtását egyszerre ismertté és kedvelté teszi Európa előtt s így nem csoda, ha kopogtatására Európának csaknem minden országa örömmel nyitja meg kapuját; meglepő gyorsasággal növekszik a ciszterci monostorok száma úgy, hogy még Szent Bernát életében a ciszterciek édes hazánkban is kedves otthonra találnak.¹

Mint mindenütt, úgy nálunk is e rendnek az a nagy feladat jutott osztályrészül, hogy a XII. század társadalmi életének kinövéseit nyesegetni, gyógyítani segítse. A folytonos hadviselés fölizgatta a kedélyeket; nemesek és jobbágyok egyaránt kalandok után vágytak, úgy, hogy a földművelés és az ipar rohamos hanyatlásnak indult. A munka e megvetésének szomorú következménye természetesen a nép egyre növekvő insége lett.

E bajon segítenek tehát a ciszterciek, amidőn a földművelés, ipar és a szellemi élet hasznos munkásaivá szegődnek.

Tevékenységök a birodalom jólétének gondozása körül megtetszik a fejedelmeknek, hamarosan felismerik a ciszterciekben embereiket, amiért is arra törekednek, hogy ezen rend kolostorait s telepeit meghonosítsák és tevékenységüket a legbuzgóbban előmozdítsák.

Az első ciszterci telep hazánk területén Ausztria gyermeke.

¹ *Békefi*: A pilisi apátság története. I. 1—27.

III. vagy Szent Lipót, Ausztria határőrgrófja, 1106-ban IV. Henrik császár leányával lépett házasságra. Isten tizen-nyolc gyermekkel áldja meg frigyüket. Közöttük az ötödik figyermek: Ottó. Vallásos lelke és tudomány után sóvárgó szelleme Párisba vitték.

Azonban alig fejezte be tanulmányait, visszasiet szülei körébe. Útközben egy éjet tölt társaival Morimondban, hol a ciszterciek szigorú élete, csendes boldogsága annyira megnyeri tetszését, hogy tizenhatódmagával belép a morimondi szerzetesek testületébe.

Atyja, a szelidlelkű Babenbergi Lipót örömmel értesül fia elhatározásáról, és ennek kérelmére már 1136-ban¹ megveti egy ciszterci kolostor alapját Sattelbachban, mely azóta Heiligen-Kreuz név alatt ismeretes.

Ottó azonban nem sokáig élvezi fiai szeretetét és a kolostor csendes magányát. A megtisztelő bizalom erkölcsi erejének engedve, 1137-ben² már a freisingi püspöki székhelyen látjuk, amely pillanattól a történelemben, mint Freisingi Ottó szerepel.

Az új telep gyors virágzásnak indult. A tagok száma egyre növekedett, de nem így a jövedelem. IV. Lipót gyarapítja ugyan atyja adományát, de útját még sem állhatja újabb tagok kibocsátásának, mert pár év múlva épen Heiligen-Kreuzból jönnek hozzánk az első ciszterci gyarmatosok: *Czikádoron*, a mai Báltaszéken (Tolna várm.) ütnék tanyát 1142-ben.³

Ide hozták magukkal a rend ősi szellemét, a szegénység és a munka szeretetét. Serény munkájuk, áldásos működésük királyainkat a rend hathatós pártfogására buzdítja, amiért is jobbra francia földről mind nagyobb számban jönnek a ciszterci rend telepesei, kik az építészet, tudomány s a francia műveltség közvetítőivé lesznek, ami e korban hazánkra nézve megbecsülhetetlen nyereség volt.

Így már 1179-ben *Egres* (Torontál vm.) dicsekszik egy közvetlen Pontiniacumból származó teleppel;⁴ 1182-ben pe-

¹ Xenia Bernardina. Pars III. Beiträge zur Geschichte der Cist. Stifte 5. 54.

² *Pertz*: Monumenta Germaniae Historica. Scriptor T. XX. p. 87.

³ *Békefi*: A czikádori apátság története. 1—5.

⁴ *Janauschek L.*: Originum Cisterciensium T. I. 177.

dig a Bakony közepén megszületik «Nova Claravallis», Zirc, a rend magyarországi anyakolostora.¹

De III. Bélának cisztercitákat kedvelő szelleme még nem nyugszik. Újabb s újabb rajokat csalogat be a termékeny francia kaptárból, amelyek engedve hívó szavának, 1184-ben² *Szent-Gotthárdon* (Vas vm.) és *Pilisen* (Pilis vm.),³ 1190-ben pedig *Pásztón* (Heves vm.) telepednek meg.⁴

A nemes tettek varázsereje ellenállhatatlan. A királyok példáján lelkesülnek a főpapok, a főurak, a királyi rokonok s így alapította 1194-ben *Domokos* bán a *borsmonostori* apátságot, amely azonban szerzeteseit, mint a *czikádori* apátság is, nem Franciaországból, hanem Heiligen-Kreuzból kapta.⁵

¹ *Manrique*: Annales Cistercienses T. IV. p. 202.

² *Janauscheck*: Orig. Cist. I. p. 183.

³ *Békefi*: A pilisi apátság története. I. 125.

⁴ *Békefi*: A pásztói apátság története. I. 51.

⁵ *Wencel*: Árpádkori Új-okmánytár XI. 57—8.

II. FEJEZET.

A ciszterciek szervezete.

Az adatok csekély száma. A rend szervezetének egyöntetisége. A kolostor lakói. Ruházat. Napirend. Hivatások a kolostorban. Összefoglalás.

A források alapján a borsmonostori apátság belső életéről csak keveset, szűkszavúan szólhatunk.

Már a kolostor természetes helyzete, az ország állami s művelődési csomópontjaitól való távolsága nem nagy szerepkört juttatnak számára. Bőven beszélhetünk az apátság birtokairól, jövedelméről, hatalmaskodásokról; arról azonban, mit alkotott ez az apátság, mily életet folytattak lakói, mily alapon élvezték a királyok kegyeit, az urak bőkezűségét, tisztán ide vonatkozó okleveleink csak elvétve tesznek említést.

A ciszterci rend szervezete azonban oly egyöntetű, a rendi szabályok általános körvonalokban oly hűen tüntetik föl az egyes apátságok életét is, hogy a kép teljessége kedvéért helyén valónak látom pár vonással vázolni a ciszterciek és így a borsmonostori kolostor lakóinak életét.

A ciszterci rendnek egész szerzetesi családja két csoportból állott. Az első csoportot az u. n. monachusok, vagyis a tulajdonképeni szerzetesek képezték; a másikat pedig a munkás, paraszt, vagy megtért testvérek (fratres conversi) alkották.¹

A szabályok szerint ezek az előbbiekkal a szellemiekben ép úgy, mint az anyagiakban egyenrangúak. Az apát azt az egyszerű munkástestvért, aki künn az erdők között bárányokat őrzött, ha napnyugtával hazatért, épúgy keblére ölelte, mint a tudóst. A megtért testvérek inkább a

¹ A nép nyelvén ezek a szakálás testvérek. *Pisster Imre*: Egy nap a XII. szá-

zadbeli ciszterci kolostorokban. Székesfehérvári értesítő 1897—8.

földművelésnek hívatott munkásai, a monachusok pedig csak az «opus Dei» és a szellemi foglalkozás mellett engedtek kevés időt a kézi munkára.

Öltönyük teljesen egyező. A szigor különben is csak a legszükségesebb ruhadarabokat engedte meg. Egy térdig érő tunica, gyapjú-szövetből, e fölött ugyancsak gyapjú-szövetből először szűkebb, később bővebb kukulla.

Eleinte az egész ruházat színe fekete; később Alberik apát, hogy szerzetesfiai a ruha színével is kifejezzék Mária, a tisztaság lilioma, iránti tiszteletüket, fehérre változtatta, csak a scapulare maradt fekete. A tunica és a kukulla fehéres színű. Munkaközben a scapuláret öltötték fel a kukulla helyett, amelyet bőrvvel szorítottak testükhöz. Durva harisnya és erős saruk tartoztak még az öltözethez.¹

Volt azonban szürke kukullájuk is, de ezt csak útra használták. Erről nevezték őket «szürke» szerzeteseknek (grisei monachi). Hazai okleveleink a borsmonostoriakat is említik e néven.²

Szent Benedek egy nagy elvet mondott ki, hogy t. i. nem is szerzetes, ki nem él saját kézimunkája után.³ Regulájában részletesen előírja az időt a kézimunkára, amely alól senkit sem vesz ki. Erre körülbelül hat órát enged, ugyanennyit az alvásra; a másik hat-hat óra a szellemi foglalkozásra és az imára van szentelve.⁴ A szellemi munka ideje főleg a téli időszak. Művelték tehát a ciszterciek az ést is, mert állandó követelménye a rendi szabályzatnak a szellemi és erkölcsi élet ápolása; mindazonáltal első rangú feladatuk a földművelés, amely téren valósággal új korszakot nyitnak meg. Munkaközben csend honol a testvérek között, beszélni csak a perjellel lehet, ezzel is csak halkan.⁵

Ha elérkezik a hazamenés ideje, a legnagyobb rendben lépik át a kolostor küszöbét és pár pillanat után ismét

¹ *Szent Benedek*: Szab. 55. és 58. fej.

² *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 355.

³ *Sz. Benedek*: 48. fej. «... quia tunc vere monachi sunt, si de labore ma-

num suarum vivunt, sicut et Patres nostri et Apostoli....»

⁴ *Szent Benedek*: Szab. 48. fej.

⁵ U. o. Szab. 6. fej. «Scurrilitates vel verba otiosa et risum moventia aeterna clausura in omnibus locis damnamus...»

a templomban találjuk őket, ahonnan kiindultak. Felharsan az ének, és akik csak az imént még nehéz munkában fáradtak, azok most szívük mélyéből zsoltárokkal s himnuszokban dicsőítik a mindenség Urát.

Étkezésük rendkívül egyszerű. Az asztalról száműzték a sokféle ételt és húsneeműt. Egy font fekete kenyér, két-féle főzelék vízben, olajban főzve, megsózva volt a főeledel.

Hálótermük közös; ágyuk deszka, melyen egy durva pokróccal leterített szalmazsák van.¹

A kolostor feje az apát; a konvent élén a perjel (prior) áll. A rend kormányzatának összes szálai az apát kezébe futnak össze, minden felelősség az ő vállain nyugszik; míg a perjel az apát jobb keze, távollétében helyettese.²

A rend növendékeit az ujoncmester (magister novitiorum) neveli.³

Mindegyik kolostor egy-egy kis állam, határozott szervezettel és megszabott céllal. Az apát, perjel s alperjel vezetése alatt a sekrestyés,⁴ az énekmester, a betegápoló, a gazda,⁵ az asztalterítő, a vendégfogadó, a kapus és ruhártárnok⁶ egy-egy tényezője a rendcsalád életének.

Ezekben foglalhatók össze vázlatosan a ciszterciek szervezetének főbb vonásai. A szigorú fegyelem, puritán egyszerűség, önmegtagadás, a testvérek szívében lakozó szeretet, az önfeláldozó tevékenység a közös cél elérésében, az ima és munka szelleme honol minden egyes kolostorban, oly tulajdonok, melyek mindegyike biztos záloga, megrendíthetetlen alapja a rend nagyságának.

¹ *Piszer*: Szent Bernát élete és művei.
I. 48.

² *Békefi*: A pilisi apátság tört. I. 36—
114.

³ *Liber Usuum S. C. Ord. Cap. CXIII.*

⁴ U. o. Cap. CXIV.

⁵ *Szent Benedek*: Szab. 31. fej.

⁶ «Vestiarus vagy custos pannorum.»
Lib. Us. S. C. O. Cap. CXXII.

A BORSMONOSTORI APÁTSÁG TÖRTÉNETE.

1194 – 1301.

I. FEJEZET.

A borsmonostori apátság alapítója, keletkezése és fekvése.

Korviszonyok. Domokos bán fogadalma. Egy ciszterci kolostor alapításának terve. Domokos Henrik osztrák heuligen-kreuzi apáthoz fordul. Gondoskodás az apátság jövőjéről. Az apátság helyének kifejezése. Borsmonostor földrajzi helyzete, fekvése és elnevezése.

A Kelet és Nyugat között kifejtett ellentétek egyik hatalmas nyilatkozata: a keresztes hadjárat. A keleti keresztények szomorú sorsa, az Üdvözítő élete által megszentelt helyek gyászos állapota lángra lobbantja Európa lelkesedését, — s ezzel megindul a keresztes hadmenet. Jobbágyok és hűbér-urak, iparosok és lovagok, nemesek és hercegek, alattvalók és uralkodók a kereszt jelvényével tömörülnek a zászló alá, melyre a vallásos kor a «Szent Föld»-et írta föl jelszónak.

Habár a keresztesek útja hazánkon vezetett keresztül, nemzetünk, mint ilyen, a XI. és XII. században nem csatlakozott hozzájuk, saját belső ügyeinek és intézményeinek rendezésével levén elfoglalva.

Egyeseket azonban szíven kap a lelkesedés tüze, s vagy tényleg kezökbe veszik a keresztet, vagy egyelőre csak megfogadják a Szent-Földre vonulást.

Ez utóbbiak közé tartozik a Miskolc nemzetségből származó¹ Domokos bán. Mint koronás királya, III. Béla, 1187-ben ő is megfogadja, hogy megjárja a Szent-Földet.

Időközben azonban mást gondolt, s vallásos alapítvánnyal akarja megváltani fogadását. A római szentszékhez fordul tehát, s III. Béla királynak tanácsával, nejeinek, valamint egyetlen fiának beleegyezésével fogadalmát arra változtatta, hogy a keresztes hadban való részvétel helyett és

¹ *Kardosonyi: Magyar nemzetiségek. II. 363.*

együttal saját lelki üdvének előmozdítása végett 1194-ben az országnak Ausztria felé eső részén egy apátságot alapít.

Figyelme — mint III. Béláé, midőn ez 1184-ben a szent-gotthardi apátságot alapította¹ — a ciszterci rendre irányult, mely akkor egyházi s társadalmi téren tünemény-szerűen jelentkezett.

Az engedély megnyerése után Henrik osztrák heiligenkreuzi apátot és konventjét szólítja fel, adnának majd tagokat az új kolostor benépesítésére.

Ezek követvén a ciszterci rend tapintatos eljárását,² mindaddig megtagadják a kérelem teljesítését, míg biztosítékot nem szereznek az új apátság megélhetésére nézve.

Erre Domokos bán felesége és fia egyetértésével 1194-ben okiratilag³ kijelenti, hogy az alapítandó új apátság számára odaadományozza:

Kethely (Kedhely, Gethel, Menestorff, Mannersdorf, Menyhért), *Peresznye* (Prezne, Prezena, Perezna, Peresnye, Pressing, Prossing), *Micske* (Mikcsa, Miksa, Mychsa, Myske, Strobelstorff, Miscendorff, Strebersdorf), *Száka* (Szákány, Zaka, Sakan, Purczelstorff), *Malomház* (Vkas, Hubec, Huhec, Ukech, Munichoff, Menioff), *Kis- és Nagy-Barom* (Baran, Boron, Barastorf, Warasdorf, Baristoff, Nemethbarand, Magyarbaran), *Agfalva* (Dag, Agendorf, Dogendorf, Dagensdorf), *Klastrom* (Babaduri, Altusmons, Kloster-Marienbourg) falvakat.

E falvakon kívül biztosítja még az apátság részére a hozzájuk tartozó szőlőket, malmokat, réteket, vizeket, erdőket, művelt s műveletlen területeket. Igér neki továbbá tíz rabszolgacsaládot (*mansio servorum*), száz ökröt, ötven tehenet, ezer juhot és a kolostor fölépítésére háromszáz ezüst márkát.⁴

Szavát adja továbbá, hogy az ő halála után örököse

¹ *Békefi*: A ciszterci rend Emlékkönyve. 8.

² *Békefi*: A pilisi apátság története. I. 86.

³ *Wencel*: Árpádkori Új Okmánytár. XI. 57—60. Ezen alapító levelek átiratai

a heiligen-kreuzi apátság levéltárában vannak. (*Fuxhoffer*: Monasteriologia II. 104.)

⁴ *Wencel*: Árpádkori Új Okmánytár. XI. 57. U. o. az 59-ik oldalon húsz rabszolgacsaládról (*mancipes servorum*) van szó.

nem száll meg majd az új apátság népeinél, hanem egyszer s mindenkorra kiszemel magának egyet a falvak közül, és ha megérkezik, ebben üti föl otthonát.

Mindezek után hátra volt még a kolostor színhelyének megjelelése. Domokos bán kiváló tapintatot árult el, amidőn e célra Babadurit szemelte ki.¹ Amiért is az ősi elnevezést «*Klastrom*» névvel cserélték fel, amelyet később a «*Borsmonostor*» név követ.

Borsmonostor Győr-egyházmegyében, Sopron vármegye dél-nyugoti szélének felsőpulyai járásában fekszik. Igen közel van Kőszeghez, gyönyörű hegylánc tövében, északi oldalón a Répce-völgy által környezve.

Maga a község határával kedvesen simul oda a kőszegi dombcsoporthoz, melynek egy minden oldalról szabadon kimagasló 307 méteres kúpján állott apátságunk egyszerű, de nagy méretű templomával.² E helyet már természetes fekvése is a szemlélődő, imádkozó élet alkalmas telepévé varázsolta.

Míg déli határait hullámzó, mérsékelt lejtésű, lombos erdőkkel borított dombok alkotják, melyeken át a nagy világ zaja áttörni alig tud; északon pedig jól művelt szántóföldek s szőlők, üde, zöld rétek és gyümölcsösök környezik, addig a nyugati oldalon a «Magas hegyen» álló szemlélő csinos völgyet pillant meg, melyben a Répce közvetlen a monostor alatt siklik tova, hogy vidám csevegésével kísérje az áhitatba merült szerzetesek zsolozsmaénekét.

A virágzó szerzetesélet azonban régen megszűnt. A kolostor kihalt, üres. Egy lilienfeldi adminisztrátor gonдозza a 400 lélekből álló falu lakóinak lelki életét.

Okírataink a borsmonostori apátságról a következő nevek alatt szólnak: «*praedium alti Montis*»; ³ «*Domus*

¹ *Wencel*: Árpádkori Új Okmánytár. XI. 57.

² Tanuskodik erről a hagyomány: In celeberrimo hoc monasterio centum monachi proprio sub abbate psallebant. (*Kovács Ignác*: A borsmonostori apátság. Kath. Szemle. 1904. IX—X.)

³ «*Praedium alti Montis*», mert «*Altus mons, in quo situm est ipsum monasterium*». *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 61. — Sopronv. okltr. I. 10. — «*Altus mons Sanctae Mariae*». *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I. 94.

Sanctae Mariae»;¹ «Ecclesia de Borsmonostra».² Amaz oknál fogva, hogy Kethely az apátság egyik legjelentékenyebb helysége, ennek tőszomszédságában van, ily névvel is illették:

«Monasterium Beatae Virginis Kedhel».³ Olvassuk még az «Ecclesia Beatae Virginis de Borsked»⁴ elnevezést is.

A németben «Marienberg»,⁵ «Klostermarienberg»⁶ jelenleg pedig «Kloster»; a magyarban a «hegyi Szűzről nevezett apátság», vagy «Klastrom»; míg végre 1894-ben a magy. kir. belügyminiszteriumnak 58.541. sz. a. kelt rendeletére visszanyerte régi alakját: «*Borsmonostor*».

¹ Sopronv. oklevéltára I. 15. — «Monasterium ordinis Cisterciensis in honore Beatae Virginis Mariae». Sopronv. okltr. I. 10.

² Wencel: Árpádkori Új Okm. VI. 427. — «Domus de Monte Sanctae Mariae». Sopronv. okltr. I. 19. — «Monasterium Dominici bani de Monte in honorem Sanctae Mariae». Wencel: Árpádkori Új Okm. VI. 523. — «Monasterium de Monte Bani Bors». Wencel: Árpádkori Új Okm. I. 308.

³ Wencel: Árpádkori Új Okm. IV. 78. «Ecclesia Beatae Mariae Virginis Gloriosae de monte villae Kedhel» U. o. IV. 77. «Mons Sanctae Mariae prope Kethel» Fontes Rerum Austriacarum XI. 316.

⁴ Wencel: Árpádkori Új Okm. XII. 645.

⁵ Sopronv. okltr. I. 485 és II. 411.

⁶ Fuxhoffer: Monasteriologia II. 111.

II. FEJEZET.

A felépült monostor a királyok s pápák kegyeltje.

A heiligen-kreuziek vállalkozása. III. Béla megerősítése. A kolostor felépítése. A benépesítés idejének megállapítása. Konrád az első borsmonostori apát. Chák soproni főispán' ajánlata. A ciszterciek építkezése. Az apátság első épületeit a hatalmasok rombolják szét. IX. Gergely levele. Királyaink s a pápák rokonszenve az apátság iránt.

Midőn a bán jószívű gondoskodásával és pazar bőkezűségével minden oldalról biztosította az apátság jövőjét, újból az osztrák heiligenkreuzi apáthoz s konventjéhez fordul.

E konvent tagjai rakták le ugyanis a legelső ciszterci apátság¹ (Czikádor) alapjait is hazánkban s minthogy első vállalatukat siker koronázta, szívesen hajlanak a bán kérésére. Sőt minden terhet magukra vállalnak azon kötelezettséggel, hogy a kolostort három év alatt fölépítik és benépesítik.²

Kéri azonban az alapítót, hogy eszközölje ki még a király megerősítését az apátság számára; amit a király III. Béla, rokonának 1195-ben készséggel meg is adott.³

1195-ben tehát nagy lelkesedéssel fognak a heiligenkreuziek az új telep felépítéséhez. Ha a fenti három évet szoros értelemben vesszük, amely idő — tekintve a kort — épen nem sok egy hatalmas monostor emelésére, akkor csak 1198-ban lehet szólni a szerzetesek bevonulásáról az új apátságba. Azonban ez eseményt többen — így Janau-

¹ *Békefi*: A czikádori apátság tört. 5.

² *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 58.

³ U. o. XI. 59. A megerősítő okmány s a bán 1194-iki ajánlata között némi eltérések fordulnak elő. Az előbbiben a szállások száma 10-ről 20-ra, a teheneké 50-ről százra szökik; az adományozott

helységek között nem említi Babadurit, kétséggel azért, mert miután az jelöltetett ki a monostor helyéül, fölemlítése szükségtelennek látszott. Van még eltérés a helynevek alakjában is, de ez gyakori az oklevelekben.

schek Lipót is¹ — 1197-re teszik azzal a megokolással, hogy a felépítésre kitűzött három év nem azt jelenti szükségképen, hogy ezen időn belül a monostor egyáltalán nem épülhet fel, hanem inkább, hogy három év alatt fel kell épülnie. A heiligen-kreuziek pedig, hogy esetleg a hanyagság vádjára okot ne szolgáltatassanak, inkább hosszabb időt kötöttek ki.

Janauschek azonban tovább megy. Ő nemcsak az évet, hanem még a napot is meghatározza — május ötödikét — amikor megeléknél a monostor s először hangzik fel szentelt falai között a szerzetesek Istent dicsőítő éneke.

E szerint tehát 1197-ben történt, hogy Henrik heiligen-kreuzi apát a rendi szabályzat értelmében kiválasztott övéi közül tizenkét embert, hogy a szentkereszt jelvénye alatt útnak bocsássa a szervezendő monostor benépesítésére. De szükség volt még egy tizenharmadikra, — apátra is, ki — mint Krisztus apostolainak — mesterök, vezérük s atyjok lehessen.² E tiszttel Henrik Konrádra bízta s így a bors-monostori ciszterciek Konrád apáttal³ élükön kezdték meg áldásos működésüket, melynek hatását a környék csakhamar érezte.

Mindenesetre érdekes adatot olvasunk még forrásainkban a kolostor építésére vonatkozólag. 1237-ben a Chák nemzetiségű Gugnak fia, Chák soproni főispán IV. Béla király előtt ajánlatot tesz a monostor felépítésére, feltéve, ha megnyeri a kegyúri jogokat, s ha majdan nejével együtt az apátságban temetkezhetik.⁴

Ezen ajánlat első pillanatra alig érthető. Igaz ugyan, hogy a cisztercieknél bevett szokás volt egy új raj lezállásakor csupán ideiglenes hajlékot emelni, amely néha

¹ «Origo Cisterciensium». Bécs. 1877. I. 200.

² *Békefi*: A pilisi apátság tört. I. 18.

³ *Rupp* («Magyarország helyrajzi története» I. 473), valamint *Balics* is («A róm. kath. egyház története Magyarországon» II. 2 r. 232) szintén Konrádot teszik első apátnak, hivatkozással a Fejér által közölt és 1222 körül kelt okírra

(III/1, 367); de ezt úgy is lehet értelmezni, hogy Konrád csak annyiban tekintendő első apátnak, amennyiben az eddig felderített hazai okiratokban nálánál, korábbi, 1222-ik év előtti apáttal nem találkozunk.

⁴ *Wencel*: Árpádkori Új Okmánytár. XI. 294.

több évig is lakóhelyéül szolgált a telepéseknek — amint azt a zirci apátság életében látjuk¹ — de itt évtizedekről beszél a krónika és alig hihető, hogy közel negyven éven át csak valami egyszerű faalkotmány nyújtott volna menhelyet a szerzeteseknek. Vagy talán a heiligen-kreuziek az oly lelkesen megkezdett munkával nem tudtak volna három év alatt egy — a követelményeknek minden tekintetben megfelelő — monostort építeni? Azonban egy tekintet az akkori viszonyokba, világosságot gyújt a homályos kérdésben.

A cisztercieknél tapasztalható szigorú egyöntetőség miként a rendi intézmények mindegyikénél, úgy az építkezés terén is erős vonásokban domborodik ki. Nincs náluk pazar díszítés; mellőzik a hívek figyelmét széjjel szóró fantasztikus elemeket; építkezésükben egy alapszabály van: az egyszerűség.² Ezzel pedig rendszerint párosul az erő, az épület szilárdsága, szóval olyan építkezési modor, mely évszázadokra szól.

S ha tekintjük a kor maradványait, az egyes romdarabokat, a földréteg alá rejtőzött, de már részben kiásott alapfalakat, állításunkat beigazolván látjuk. Így alig magyarázható Chák ajánlata másképp, minthogy a kolostor valamely külső, erőszakos befolyásnak esett áldozatul.

E feltevést megerősítik a korviszonyok, melyek egyáltalán nem kedveztek az erkölcsök szelídülésének. II. Endre király gyenge kezű, zavarteljes kormánya diadalra juttatta az erőszakot a jog s igazság fölött; az egész országot rablók árasztják el, a hatalmaskodás napirenden van; harcok, pusztítások idejében élte apátságunk gyermekéveit és ez ifjú monostor nem volt még olyan erős, hogy védhette volna magát. Ily körülmények között igen valószínű, hogy a borsmonostori apátság épületeit is valamely vad, portyázó tömeg rombolta szét, bár erről forrásaink említést nem tesznek.

Tanúságot tesz különben e szomorú állapotokról egy

¹ Zirc alapítási éve 1182, mégis a Jézus szt. Szive oltára mellett levő kőlapon azt olvassuk: «In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti hoc altare fundatum est f. Aimerico rege.» Ez csak

annyit mond, hogy a végleges templom és kolostor alapkövét Imre király idejében tették le.

² *Békefi*: A pilisi apátság tört. I. 282.

idevonatkozó okírat is, melyet 1231.¹ márc. 22-én intézett IX. Gergely pápa Róbert esztergomi érsekhez.²

Ebben a pápa föltárja, főleg a szentszék által is jobban kedvelt apátságok védtelen helyzetét, fájdalommal értesül a napirenden levő rablásokról s pusztításokról és meghagyja Róbertnek, hogy vegye oltalmába Borsmonostort, egyúttal pedig fölhatalmazza, hogy a hatalmaskodókat, ha az apátsággal szemben elkövetett jogsérelmeiket jóvá nem teszik, egyházi átokkal sújtsa.

* * *

A ciszterci rend alig pár évtizeddel megalakulása után már elárasztja tagjaival egész Európát; mindenütt kiváló kedveltségnek örvend és nincs hely, hol ne látnák szívesen Szent Bernát munkás fiait, aminek oka a rendnek kitűnő szervezetében rejlik.

Királyaink — felismerve a rendben rejlő hatalmas szellemi erőt — hazánkban is szívesen látják a cisztercieket, sőt mindent elkövetnek, hogy telepeiket gyarapítsák és fölvirágoztassák. IV. Béla király már 1240-ben hathatósan támogatja a rendet, amidőn a cisteauxi nagykáptalan költségeinek fedezésére a Bárcaságban több egyházat biztosít számára ezek összes jövedelmeivel, jogával s hozzátartozóival együtt, sőt még évenként száz ezüst márka fizetésére is kötelezettséget vállal mindaddig, míg a ciszterciek az adományozott egyházak teljes jövedelmét nem élvezhetik.³

Ugyancsak ő mondja 1263-ban: «A kezünkben levő kormányhatalommal egybeforrt kötelességünknek tartjuk az Isten szentegyházainak gondját viselni.»⁴ Ahol csak alkalom nyílik, vagy szükségét látják, hangsúlyozzák, hogy ők az apátságoknak gyámolítói.

Nem kivétel e tekintetben a borsmonostori apátság sem.

Királyaink — lehet mondani — egymástól öröklik a jóindulatot az apátság iránt és e viszonyt gyöngéd kezek-

¹ *Fuxhoffer* 1230-ra teszi ezen oklevél keltét. (*Monasteriologia* II. 109.)

² *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I. 285.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 550.

⁴ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 144.

kel szövögetik tovább. Versenyezve sietnek újabb kiváltságok s javadalmazások adományozásával kitüntetni e kulturális missiót teljesítő szervezetet.

Domokos bán csak tervét közölte III. Bélával egy alapítandó ciszterci apátságra nézve és ez 1195-ben már is szívesen hozzájárult megerősítésével a terv keresztúlviteléhez.¹

Különben III. Béla már 1183-ban² is tanújelét adta a rend iránt táplált jóindulatának, mikor ugyanis az összes magyar ciszterci apátságokat a ciszterciumi főapát kérelmére felruházta mindazon szabadságokkal, amelyeket a ciszterciek Franciaországban élveztek. Továbbá megengedi, hogy az ismeretes rendtagok s az ő révükön az ismeretlenek is, szolgálattevőikkel együtt szabadon utazhatnak egyik kolostorból a másikba, ha a közbiztonsági viszonyok megengedik.³

Főleg II. Endre királyt látjuk benső viszonyban apátságunk életével. 1225-ben egy hatalmas terjedelmű oklevélben⁴ körvonalazta az apátság összes javait, megerősítette ennek tulajdonjogát s elfogadta a neki felajánlott védnökséget; sőt még újabb javadalmakkal és kiváltságokkal is gazdagította Borsmonostort. A rend szigorú szellemében gyökerező népszerűsége kívül e kiváltságos okírat sokat tett az apátság gyarapodása és fölvirágoztatása körül.

Utána az összes Árpádházi királyok biztosítják az apátság tulajdonjogát egy-egy oklevélben. Sőt a veszély, mely egyes főurak túlkapása és hatalmaskodása révén gyakran fenyegette a szerzetesek békés életét, szüntelenül éber figyelemre készítette a monostor apátjait, akik a későbbi királyoktól maguk is újból és újból megerősítéseket eszközöltek ki.

Béla ifjabb király, kinek szívében anyjának, a gyászos véget ért Gertrudnak emléke mindig élénken élt, 1233-ban a kegyelet egy újabb adóját rója le, mikor atyját II. Endrét

¹ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 58—59. Ez az oklevél német fordításban is megvan más oklevéllel együtt könyvalakban, mely 22 oldalt számlál. E könyvről vörös fonálon kettős pecsét lóg; mindkettő ép.

² *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. I. p. 289.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. II p. 202.

⁴ U. o. T. III. V. II. 189—191.

arra bírja, hogy Zsidány birtokot az apátságnak adományozza.¹ Meráni Gertrud holtteste Pilisen, a ciszterciek monostorában nyugodott, amely körülmény legjobb magyarázat a nemesen érző Béla tétéhez.

A jelzett évben még egyszer megszólal a ciszterciek érdekében, amidőn úgy a honiakat, mint az idegeneket érélyes szavakkal buzdítja a borsmonostori konvent tiszteletére.²

Utódja, V. István király mindjárt trónralépésének esztendejében, 1270-ben, megemlékezik Borsmonostorról s a Sopron vármegyei tizedek huszadát adja az apátságnak.³

Kún László 1272-ben biztosítja pártfogásáról a monostort. Midőn pedig 1277-ben találkozója volt Habsburgi Rudolfal és seregeivel, Borsmonostoron pihent meg ugyanekkor — március 22-én — Rudolf is kimutatta különös jóindulatát az apátság iránt.⁴

Végre az Árpádok korának utolsó királya III. Endre sem feledkezik meg elődjeinek kegyeltjéről, amidőn 1298-ban Keresztély borsmonostori apát kérelmére IV. László király megerősítő levelét jóváhagyja és átírja.⁵

A borsmonostori apátság birtokjogának királyaink részéről történt sokszoros biztosítása nagy előny volt az apátságra nézve. Igaz, hogy a korviszonyok mostohasága miatt sokat szenvedett, sőt Cháknak ajánlata egyenesen a kolostor lerombolását sejteti: mindez azonban fejlődésében, munkálkodásában nem akadályozta, mert a királyok erős karja állt mögötte. Féltékeny őre ez a monostor zavartalan életének, mely azonnal kész a hatalmasok részéről esett legkisebb sérelmet megtorolni, a jogsértő főurakat a kár jóvátételére kényszeríteni.

A királyi bizalommal és szeretettel egy időben tapasztalja Borsmonostor a pápai kegyet és jóindulatot is.

A római szentszék örömmel hagyja jóvá Domokos bán kérelmét, amidőn ez hozzáfordul az apátság megalapítása tárgyában.

¹ Wencel: Árpádkori Uj Okm. IV. 77.

² Fejér: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 87—90.

³ U. o. T. V. V. I. p. 250.

⁴ Wencel: Árpádkori Uj Okm. IV. 88.

Fontes Rerum Austriacarum XI. 312.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. T. VI. V. II. p.

126.

Alig pár év múlva pedig a legnagyobb bizalom és alázat vezeti a borsmonostori apátot és konventjét III. Incze pápa elé, amikor arra kéri, hogy vegye különös pártfogása alá személyöket és vagyonukat. A római szék 1207-ben, február 26-án, szívesen teljesítette a méltányos kérelmet, s a védelmet személyi és vagyoni viszonyaik összességére, de különösen mégis *Sattelbach*, *Mulchberch*, *Micske*, (Miscendorff) *Grasenthal*, *Barom* (Baranstorff) és *Ágfalva* (Dag) birtokokra mint Domokos bán egykori adományaira terjesztette ki, azon hozzáadással, hogy a házilag és saját költségükön művelt földektől és termelt zsengéktől, továbbá az állat szaporulat után tizedet senkinek se fizessenek.¹

Az apátságnak a birtok-jog megerősítésére annyival is inkább szüksége volt, mert némely javait Ajanus s fia, majd meg a koronczóiak támadták meg.²

III. Incze pápa ugyanezen évben³ megkeresi levelével az esztergomi érseket és az esztergomi érseki egyháztartomány (provincia) összes főpapjait. Tudtukra adja, hogy az elődei által a borsmonostori apátság javára biztosított kiváltságot, melynél fogva az apátság a saját költségén és keze munkájával művelt földek, továbbá állat-állománya után tizedfizetésre nem köteles, megerősíti; meddőnek nyilvánít továbbá minden oly irányú értelmezést, mintha a tizedtől való mentesség csak a zsengékre terjedne ki; felhívja figyelmöket, nehogy az egyházmegyei lelkészek valamelyike is ezen rendelet ellenére tizedet követeljen; köteleességükké teszi, hogy a tizedet zsaroló egyént, ha világi ember, közösítsék ki, — ha pedig egyházi személy, függesszék föl hivatalától; büntetése addig tartson, míg a bűnös ki nem engesztelti tettét; és végül szigorúan elrendeli, hogy ha az egyházmegyei lelkészek közül a borsmonostori cisztercieket tetteleg bántalmazná valaki, — a vétkest égő gyertyák mellett nyilvánosan közösítsék ki és hassanak oda, hogy a kiközösített egyénnel senki se közlekedjék, míg csak a megsértett rendtagoknál jóvá nem teszi hibáját s a megyés

¹ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I. 94—5.

² *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. 1. p. 36.

³ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I.

96.—XI. nonas Marcii fordul elő; de ez hibás, mert XI. nonas Marcii nem létezik.

püspöknek a dolog érdemét magában foglaló levelével a római szék előtt meg nem jelenik.¹

Tagadhatatlan, hogy a pápai adózástól való mentesség az apátság fejlődésére jelentékenyen közreműködött. A pápai kincstárt ugyanis a keresztes hadjáratok költségeinek fedezésére fordított összeg nagyon megapasztotta, amiért is III. Incze a IV. lateráni zsinaton (1215.) elvileg kimondja a pápai adózást.² Egyik alakja volt ennek az egyházi jövedelem tizedrészének a szedése s épen e tized beszolgáltatásának kötelezettsége nem érinti a borsmonostori cisztercieket.

Két év leteltével III. Incze pápa ismét érezteti kegyét. 1209-ben egy érdekes és nagy fontosságú kiváltság-levelet³ ad ki a borsmonostori konvent számára, melynek tartalma nem egy dologban világít be az apátság belső életébe.

Mindenekelőtt az apostoli szentszék különös oltalmáról biztosítja a kolostort összes hozzátartozóival, értve a dolgokat ép úgy mint a személyeket. Óhajtja, hogy a szerzetesi rend s fegyelem, mely jelenleg uralkodik a kolostorban, minden időkre sértetlenül megőriztessék. Majd, miután újból megerősítette az apátság birtok-jogát és megtiltotta ezekben a tized-szedést, áttér az okirat tulajdonképeni tárgyára, a konvent belső életében előforduló eshetőségek körvonalozására.

Eszerint a konventnek szabadságot ad, melynek értelmében minden ellenmondás nélkül vehet föl kebelébe klerikusokat vagy szabadsorsú embereket. A belépőknek, ha már magukra öltötték a rend ruháját és a fogadalmat letették, a távozást szigorúan megtiltja az apát engedélye nélkül. Az ezen tilalom ellen vétők, ha igazoló okíratukat fölmutatni nem tudják, semmiféle kolostorba be nem bocsáthatók. Amely kolostor pedig fölveszi őket, az ellen bűnvádi eljárást kell indítani a rend ítélő-széke előtt, és ki kell mondani reá a szerzetesi büntetést.⁴

A rendtagok közül senkinek sem szabad valamely

¹ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I. 95—6.

² *Békefi*: A pásztoi apátság tört. I. 63.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VII. V. V. p. 159—63.

⁴ *Fejér*: Codex Dipl. T. VII. V. V. p. 159. . . . «in ipsos monachos vel conversos regularem sententiam promulgare» . . .

— az apátság kezén levő — földet vagy birtokot bárki-
nek is személyesen átadni vagy más módon elidegeníteni,
az egész konventnek (capitulum), vagy legalább is nagyobb,
vagy megfontoltabb részének beleegyezése nélkül. Ha ily
adományozás történnék, ez egyszerűen semmis. Ugyancsak
az apát és a konvent nagyobb részének tudta s beleegye-
zése nélkül a szerzetesek közül senkinek sem szabad vala-
kiért kezességet vállalni; hasonlóképen tiltott dolog a kon-
vent által meghatározott értéken túl valakitől kölcsönbe
pénzt elfogadni. Ha valaki ezt megtenné, az esetben a
konvent az ily úton reá háramló kötelezettségnek nem tar-
tozik megfelelni.

Szabad az apátságnak saját ügyeiben, akár polgári,
akár bűnügyi kérdésről legyen szó, saját szerzeteseinek
tanúságtételével élni, nehogy ezek mellőzésével a jog és
igazság bármi tekintetben is csorbát szenvedjen.

III. Incze pápai tekintélyével még megtiltja, hogy va-
laki a püspökök közül vagy bárki más kényszeríteni merje
a borsmonostoriakat saját területükről, tulajdon házaikból,
birtokaikból minden világi bíróság előleges ítélete nélkül
akár zsinat, akár idegen konventek előtt megjelenni. A püs-
pök ne merészeljen az apátságba jönni papszentelés, tár-
gyalás vagy nyilvános ülések összehívása céljából; ne aka-
dályozza meg az apát törvényes úton megejtendő választását;
ne lépje túl a Ciszterci Rend szabályaiban kijelelt korlá-
tokat a tényleges apátok megintésében.

Ha pedig a püspök, kinek egyházmegyéjében van az
apátság, megkérlelve a kellő tisztelettel és alázattal — amint
illik — a megválasztott apátot fölavatni, vagy egyéb, a püs-
pök jogkörébe tartozó dolgokat teljesíteni vonakodnék, meg-
engedi az apátnak, — ha már ez felszentelt pap — növi-
ciusainak megáldását és minden apáti ténykedés gyakorlá-
sát; mindazon ügyekben pedig, amelyeknek teljesítését a
megyés püspök megtagadta, kérelmével más püspökhöz for-
dúlhat. Hozzácsatolja még, hogy az új apát részéről le-
teendő «professio fidei» formulája legyen megfelelő a rendi
szabályzat előírásának, s a püspökök beérve e formulával,
mást ne követeljenek.

Oltár- vagy templomszentelésért, chrismáért, szent ola-

jokért, vagy bármely szentségért nem szabad senkinek a szokás ürügye alatt vagy más kifogással élve kicsikarni valamit a konventtől; mindezeket az egyházmegyei püspök ingyen szolgáltatja; ha nem tenné, tetszés szerint választott püspökhöz fordulhatnak; ha pedig a püspöki szék betöltetlen, a szomszédos püspökök tesznek eleget kívánalmaiknak.

Szabad végre a borsmonostori kolostorban — kizárva a kiközösítetteket és az interdictum alatt levőket — zsol-tárokat zengeni.

III. Incze gondoskodik még az apátság békéjéről és nyugalmáról is, amidőn megtiltja, hogy valaki a majorok (grangia) határain belül rablást vagy lopást kövessen el, tüzet támasszon vagy vért ontson, az embert vakmerően megtámadja, vagy megölje és hatalmaskodjék.

Jóváhagyja elődeinek és a királyoknak vagy más hívőknek a kolostor számára engedélyezett szabadságokat és kiváltságokat.

Végül kimondja, hogy senki a nevezett monostort háborgatni, vagy birtokait elidegeníteni, kisebbiteni, a zaklatásnak kitenni ne merje; ha pedig a jövőben akad akár egyházi, akár világi személy, ki tudomással bír e kiváltságos levélről s mégis ellene tesz, másod-, harmadízben megintve illő elégtételt az okozott sérelmekért nem szolgáltat, akkor meg kell őt fosztani nemes-ségétől, istenítéletnek kell alávetni, hogy kitudódjék az ő gonoszsága és nem szabad a szent áldozáshoz sem járulnia.¹

Az a valódi birtokfelosztási törekvés, mely — míg II. Endre király a szentföldön járt — szerte mutatkozott az országban, és főleg a különösen kegyelt monostorok javaira tört, IX. Gergely pápát is kemény ítéletre bírta. 1231. márc. 22-én kelt levelében,² — miután a borsmonostori apátságot az esztergomi érsek oltalmába ajánlotta — a kiközösítés hatalmával ruházta fel az érseket mindazokkal szemben, kik a kolostort zaklatják.

¹ *Fejér* : Cod. Dipl. T. VII. V. V. p. 161.

² *Knauz* : Monumenta Eccl. Strig. I. 276.

1271-ben pedig IV. Kelemen pápa lép közbe az apátság érdekében a győri püspöknél.¹

Igaz, hogy ezen kiváltságokat imitt-amott nem egyszer veszélyeztette a főpapok hatalmi túlterjeszkedése, de a szentszék erkölcsi hatalma mindig az igazság mögött állt az erőszakkal szemben.

Az apátságnak életében a főurak s főpapok részéről történt támogatásra is van példa.

Gyula nádor 1224-ben kelt okiratában kijelenti, hogy az apátság népei a szőlőművelés után adót fizetni nem tartoznak.²

Lodomér esztergomi érsek 1279. július 16-án levelet ír az Osli nemzetségbeli Herbord ispánhoz, amelyben atyai intelmekkel törekszik őt lebeszélni a borsmonostori apátsághoz tartozó soproni tizedek huszadának lefoglalásáról s további bitorlásáról.³

Ezekben látjuk, hogy a borsmonostori apátság egy-százados Árpádkori életét mennyire át meg átszövik a királyok, pápák, egyházi s világi főurak gondos jóindulattól vezérelt beavatkozásai s támogatásai, melyek a már, a rend belső szervezetében rejtett erőnek és életképességnek mind-megannyi kifejlesztői s érvényrejuttatói.

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. I. p. 168.

² *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI.176.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VII. V. II. p. 79.

III. FEJEZET.

A monostor lakóinak tevékenysége.

A szerzetesélet szerepe a társadalomban. A ciszterci rend munkálkodása. A bors-monostori ciszterciek működésének hatása a környékre és lakosaira. Földművelés. Hal-tenyésztés. Gyümölcsstermelés. Házi-ipar. Opus Dei. A királyok dicsérete. Lelkészet-ténykedés. Világiak temetkezése az apátságban. A világiak túlkapásai a szerzetesekkel szemben. Összegezés.

Midőn megindul a szerzetesélet hazánkban is, a szellemi és anyagi haszon, mely ezáltal az országra háramlott, azonnal szembetűnő lesz.

A kolostorok az önmegtagadás, a józan élet és a szorgalmas munka mindmegannyi példányképei, az üldözöttek menedékhelyei, a szegényeknek gyámolítói. Lakói pedig művelik a lelket, finomítják az erkölcsöket, s amidőn erre törekednek, kiváló erővel hatnak nemzetünk fejlődésére.

A nyers, bárdolatlan ember szenvedélyeit, ha kolostorba lép, az erény eszközeivel fékezik; ha pedig a világban marad, szorgalmukkal, jó példájukkal nyerik meg a tökéletesedés ügyének.

Ezt tette a ciszterci rend is. Tagjai engedelmisséget fogadtak, de bőven kárpótolta az így hozott áldozatot a rendnek irányukban tanúsított jóindulata és szeretete, amely viszony a jó példa vonzó erejétől segítve mintegy varázslásra teremtette meg a lelkes, hangyaszorgalmú, szívós akaraterejű férfiakat, akik igazán hívatott orvosai voltak koruk társadalmi bajainak.

Megtelepszének egy rengetegben s egy-két év múlva a helyet, hol azelőtt vadak tanyáztak, paradicsommá változtatják. Mocsarak közé mennek és nem sok idő után a káka és sás-tenger helyén ringó vetések, mosolygó rétek köszöntik az ámuló utast. Erdőt irtanak, csatornákat ásnak, lecsapolják a síkságokat borító víztengert, és a figyelmes népellesi tőlük a megélhetés titkát, megtanul tőlük dolgozni

és élni. Itt még nem állnak meg. Hadd tanuljon még többet is a vendégszerető nép, mely keblébe fogadta őket.

A legnagyobb gonddal ültetik a gyenge csemetéket, ápolják a kerti veteményeket, tenyésztik a házi-állatokat, űzik a szükséges iparágakat, — és így lesz minden egyes cisztercita monostor mintegy bővizű forrás, melyből a környék lakói a munkaszeretet, szorgalom mellett még a hit és a becsület romlatlan vizét meríthetik.

Alig készültek el Borsmonostor új lakói, alig vették át törzsbirtokaik kezelését, megváltozott minden. Helységeik, pusztáik rövid idő múlva mindmegannyi tűzhelyei lettek a keresztény hitéletnek, a szelidebb erkölcsöknek és a nemesítő munkásságnak, melyeknek éltető melegét mohón szívta be a környék.

A vidék idegenben levő ismerője, — ha visszatér — az erdők, mocsarak, ingoványok helyén már réteket, legelőt talál; a szántóföldeken aranykalászkok között a grangriák, gazdasági telepek ötlenek szemébe, aminőket forrásaink is említenek: Malomháza, Kethely, Peresznye.¹

Szigorú szabályzatuk, mely az évnek javarészében bőjtöt ír elő, haltenyésztésre is készíti őket. Egy irányba vezetve a csermelyek folyását, tavakat alkotnak a halak számára, amelyek közül nem egynek medre ma is könnyen fölismerhető Borsmonostor környékén.

Gyakori külföldi érintkezésük folytán meghonosítják a nemes fajú gyümölcsöket, úgy, hogy e vidék lakóinak napjainkban is egyik kiváló kereseti forrása a gyümölcs-termelés² és a répacukor-gyártás.³

Foglalkoznak házi-iparral, űzik a mesterségeket és a nép ezeket is ellesi tőlük.⁴

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VII. V. V. p. 158.

² A gyümölcs-termelést jelenleg is nagy arányokat mutat e vidéken: a borsmonostori gesztenye jó hírnévnek örvend; a f. lászóiak pedig jelentékeny jövedelmet húznak évenként a Bécsbe szállított kiválóan nemes s nagyban termelt cseresznyéből; jó hírben áll a peresznyei «papírdió» is.

³ *Hunfalvy* J.: A magyar birodalom földrajza II. 344—5.

⁴ Általános itt most is a szövés, kosárfonás; innen kerülnek ki messzevidékre a vessző-seprők, koci-kasok, melyek a lakosság téli foglalkozását képezik. (*Kövécs* J. A borsm. a Kath. Szemle. 1904. IX—X.)

Ekként lett Borsmonostor és környéke a ciszterciek vezetése alatt röviddel letelepülésük után egyik elsőrendű telepe a minta-gazdaságnak, így alakították ők át s tették hasznavehetővé saját kezük munkájával és saját költségükön¹ az elhagyott, terméketlen területeket.

De ezekben még nincs kimerítve minden, amit a vidék az apátságtól kapott.

Jóllehet a ciszterciek első s főfoglalkozásuknak e korban a földművelést vallották, mindazonáltal nem hagyták a szellemet sem parlagon, idejük elég bőven jutott az ész művelésére, a lélek fejlesztésére. A mindennapi foglalkozás a gazdasági élettel, nem szoríthatta teljesen háttérbe a szellemi munkálkodást sem.

Ez a szellemi élet pedig a templom, és a monostor könyvtára, levéltára körül csoportosúl. Az első mindenesetre leggyakoribb tartózkodási helye a szerzeteseknek. Sőt Szent Benedek szerint a szerzetesnek legelső, legfőbb, legfontosabb dolga az «Opus Dei». Regulájának jórészt e kötelességnek rendezése tölti be. Csaknem állandó foglalkozása ez a rendtagoknak, hisz még a mezőn is csendben, elmélkedve végzik dolgukat. Az egyes napszakokban elosztva, mintegy az életnek fűszere az ima, mely az egyéb dolgokat s foglalkozásokat a magasabb, az isteni élet ihletével hatja át.²

Hogy pedig a borsmonostori ciszterciek ezt buzgón gyakorolták, királyaink nem egyszer dicsérőleg nyilatkoznak e dologról.

III. Béla, egyik — 1195-ről keltezett — megerősítő okiratában mondja, hogy a borsmonostoriak éjjel-nappal serényen szolgálgák az Urat.³

Béla ifjabb király ugyanerre céloz, midőn 1233-ban kifejezi annak szükségességét, hogy azoknak javait és birtokait inkább körülvegye királyi tekintélyének s hatalmának védőbástyaival, kik a világtól elzárkózva egyedül Istennek élnek.⁴

¹ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. I. 95—6.

⁴ *Wencel*: Árpádk. Uj Okm. I. 308.

² *Szent Benedek*: Szab. 16. fej.

«... qui mundo ignoti, solummodo vivunt

³ *Wencel*: Árpádk. Uj Okm. XI. 58.

Deo ... »

«... qui die noctuque famulantes in oratione alacriter persisterent... »

A borsmonostori cisztercieknek az isteni-szolgálatban tanúsított nagy buzgalmát misem bizonyítja jobban, mint-hogy pár évtizeddel bevonulásuk után már a hívők lelki-üdvenek munkálására is megbízatást kapnak.

Ők ugyanis szabályaik értelmében csak szerzetesek és nem egyszersmind áldozó-papok akartak lenni; épen ezért minden tisztán papifoglalkozást, kivéve azt, mely a monostor egyházában nélkülözhetetlen volt, kizártak tevékenységük köréből. Szigorúan megtiltotta az 1215. és 1234-iki nagy káptalan, hogy a kolostorokban lelkészkedjenek vagy egyes szerzetesek a plébánosok mellett segédkezzenek. Ha valamelyik szerzetes a rendeletnek nem hódolna és továbbra is lelkészkedéssel foglalkoznék, szökevény számba jó s szigorú börtön várakozik reá.¹

Azonban az ősi szigor idővel enyhült és így e dologban is változás állt be. A rend vezetői, ha nem is nyílt, legalább hallgatag beleegyezéssel nézik az egyes szerzetesek munkálkodását a hívek lelki-életének terén.

Ez tette lehetővé Dénes győri püspök 1275-iki megbízatásának elfogadását, amelynek értelmében a már, az apátság birtokában levő falvak — Peresznye, Kethely, Alsó-László (Laztay) és Micske egyházainak vezetését a borsmonostori ciszterciekre ruházza.²

Borsmonostor szerzetesei ekként terjesztették ki tevékenységüket a lekipásztorkodásra is, amely téren jó példájukkal és buzgalmukkal csakhamar a nép hívatott vezetői s kedvelt papjai lettek. Bár igen sokat tettek az anyagi fellendülés érdekében, működésüknek súlypontja mégis azon megbecsülhetetlen szolgálatokra esik, melyeket az emberek lelki-vezetésében fáradhatatlanul végeztek.

Egyébként a reájuk bízott feladat buzgó és gondos teljesítéséről, valamint a hívőknek bizalmáról meggyőznek bennünket azon adományok is, amelyeket azok juttatnak a monostornak, kik mellette temetkező helyet választanak, kik a hely szentségében bízva és a szerzetesek jámbor imáitól

¹ *Békefi*: A pilisi apátság tört. I. 111.

² *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. IX. 130.

... ius Magistratus Capellarum ... in

possessionibus ... in usus fratrum praedictorum contulimus pleno iure ... »

várva a segítséget, III. Endréig adományokkal gazdagítják a monostort.

Bármennyire vigasztalólag hatott azonban a középkori élet rögs ösvényein haladók lelkületére a tudat, hogy földi életük után az apátságban helyeztetnek örök nyugalomra, mégis ebben csak igen kevesen részesültek. A rend szabályai ugyanis nagyon szűkre szabják a világiak eltemetésének lehetőségét az apátsági templomokban.

Az 1157-iki nagy-káptalan kimondja, hogy csupán az apátság alapítói s aki a kolostor közelében elhal és az eltemetés nagy botrány nélkül nem tagadható meg neki, temethetők el a templomban.¹

1180-ban az egyházakban már csak a királyok, királynék s püspökök; a káptalani házban pedig ezeken kívül még az apátok is temetkezhetnek.²

Világi embernek a kolostori temetőben csak akkor adnak helyet, ha saját lelkészétől még életében kieszközli rá az engedélyt.³

Ez utóbbira több példa merül föl apátságunk életében.

Iván — II. Endre király és Berthold kalocsai érsek lovagja — 1205—17 körül tett végrendeletében abbeli óhaját fejezi ki, hogy nejével együtt a borsmonostori cisztercieknél helyezték örök nyugalomra. Itt egyebek között három lováról is végrendelkezik olyformán, hogy felesége és gyermekei ezekkel együtt temessék őt el és alamizsnálkodjanak lelke üdveért.⁴

Ugyancsak ezt akarja elérni a Chák nemzetségbeli Chák soproni főispán, ki kegyura szeretne lenni az apátságnak és ennek fejében ígéretet tesz a monostor felépí-

¹ Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a. 1157. nr. 63.

² U. o. a. 1180. nr. 5.

³ U. o. a. 1217. nr. 2.

⁴ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 284. Sopronv. oklvt. I. 6. «... preterea et tres equos, cum quibus uxor mea et pueri mei terrae me commendent, et elemosyna pro anima mea largiant...». Mindenesetre érdekes és csaknem egyedül

álló rendelkezés ez a maga nemében, mely nem jelent mást, minthogy azt a három lovat halála után adják az apátságnak. — Ezen oklevél kiadását illetőleg nagyon eltérők az adatok. *Fejér* 1248 évről, *Wencel* 1225 évről közli, *Nagy* I. pedig 1206—18 évek közé teszi. A legjobban megközelítő kelet 1205—17.

tésére is 1237-ben, de egyszersmind kiköti, hogy feleségével s fiaival együtt a borsmonostori apátságban akar eltemettetni.¹

1280-ban az Aba nemzetségből származó Lőrinc fia, Lőrinc ispán egy birtokadományozásnál szintén kiköti, hogy itt eltemetett atyjáért imádkozzanak.²

Sajátságos a kor, melyben apátságunk első századát éli. A nép minden vallásossága mellett meg-megnyilvánul néha a már elfojtott, de még egészen ki nem irtott tulajdonsága a pogány léleknek: a durva erőszak. Jó lelkek, kegyes adományozók a bőkezűségnek minden kigondolható nemével igyekeznek támogatni az apátságot: másfelől pedig azt látjuk, hogy gyakran akadnak lelketlen emberek, kik vad erővel rontanak az ártatlan, védtelen szerzetesek javaira, hogy kielégítsék rabló szenvedélyöket. De néha még ezzel sem érik be. Támadásuk nemcsak mindig az ingatlanra, a templomra, kolostorokra irányul, hanem néha magukat a szerzeteseket is éri.

Ily esetet olvasunk egy 1206. febr. 13.-án kelt pápai leíratban. A borsmonostori apátság megható hangon tolmácsolja panaszát III. Incze pápa előtt. Bizonyos koronczói lakosok a Győr-egyházmegyéből, Pide és Ukas, valamint mások is, nemcsak raboltak az apátság birtokain, hanem a rendtagokat is véresre verték. Ily súlyos vád hallatára a pápa meghagyja I. János esztergomi érseknek, II. Péter győri püspöknek s a fehérvári prépostnak, hogy a vádlottakat — ha tényleg így áll a dolog — minden fellebbezés nélkül közösítsék ki, és míg elégtételt nem adnak, föloldozni őket nem lehet.³

Pedig mily kegyelt volt a kolostor a pápák s uralkodók részéről. IV. Béla király is mennyire buzdít mindenkit a borsmonostori Szűz Mária-egyház tiszteletére és szigorúan meghagyja, hogy ezen apátságot csendes életében háborgatni senki ne merje.⁴

Borsmonostornak, mint apátságnak szerény, alárendelt

¹ Wencel: Árpádkori Új Okm. XI. 294.

³ Fejér: Cod. Dipl. T. III. V. I. p.

² Fejér: Cod. Dipl. T. V. V. II. p. 596.

36. U. o. T. VII. V. V. p. 170.

⁴ Sopronv. oklvtr. I. 19.

szerepkör jutott, olyan, amilyen Szent Bernát alázatos fiaihoz illett, kik, mint mesterök, sohasem keresték a hírt, örültek, ha munkájuk gyümölcsét látták. Szűk mederben, lassan folydogáló patakhoz hasonlít élete, mely üdítő és termékenyítő hatását csak a közelségben tudja érvényesíteni. De itt érvényesíti is egész teljességében.

Nincs a környék társadalmának az a rétege, melyet tanításával úgy szellemi, mint anyagi téren meg nem világított; melyet jó példája, erkölcstana át nem hatott- és amely az ő kegyelem eszközeit jó- s balsorsban egyaránt ne élvezte volna.

IV. FEJEZET.

A borsmonostori apátság kegyurai.

A kegyurasági intézmény. Domokos bán az apátság első kegyura. Bors ispán túlkapásai. A kegyúri jogok megszorítása. Borsmonostor királyi kegyuraság alá kerül. Chák soproni főispán áthozik a kegyuraság után. Chák ajánlatai. Lőrinc főasztalnokmester lesz a kegyúr. Atyinai Lőrinc félrevezeti a királyt. Borsmonostor utolsó kegyurai az Árpádkorban.

Az egyházi javak minden időben, de főleg a középkorban a szomszéd hatalmasok túlkapásaival szemben védelemre szorultak. E viszony a védelmező és az egyház között teremtette meg a kegyurasági intézményt, melynek súlypontja a javadalom megoltalmazásának kötelessége.

Hazánkban a monostorok főkegyura a király; ha valamely apátságot más alapított is, és így ennek révén kegyúri joghoz jutott, ez esetben a királynak kegyurasága csak szünetelt, hogy alkalmas időben életbelépjen.

Apátságunk Árpádkori életében a királyi- s magánkegyuraság váltakozása nem csekély szerepet játszik, mely épen ezért itt-ott bepillantást enged a monostor életviszonyaiba is.

Borsmonostor első kegyura maga az alapító: *Domokos bán*. Miskolcz előkelő és régi nemzetségének ivadéka,¹ megalapítója a borsmonostori ágnek, melyet a királyi családhoz rokoni kötelék fűz.²

¹ De genere Miskoch (Misonici, Myskouch) származik, Borsod-, Gömör-, Komárom-, Moson-, Sopron-, Vas vármegyékben kiterjedt latifundiumoknak ura, ki III. Béla alatt báni méltóságot viselt, kinek kipróbált hűségét a király azzal jutalmazta meg, hogy a Borchá nevű birtokáért neki adta Tisza-Bábolna közelében Pélyit. — *Wencel*: Árpádkori Uj Okmánytár. XI. 56.

² III. Béla (*Wencel*: XI. 56.) Bors Domokost; II. Endre (Sopronv. oklvt. I. 9.) és IV. Béla (*Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 88.) pedig fiát Miklóst nevezik «cognatus»-nak. Ami e rokonságot illeti a királyi családdal, ezt még ez ideig nem tudták megfejteni; de erről az előttem ismeretes oklevelek is hallgatnak, hihetőleg azért, mert az állítólagos rokonság nem oly közeli.

Nemzedék rendje igen rövid:

Domokos bán, 1194—95.

Bors, 1194—1237. †	N. leány, 1231.
Anna,	Szentgyörgyi.
Velek bán leánya, 1225—31.	I. Sebes. ¹

1187-ben tett fogadalma megváltása fejében 1194-ben egy építendő monostor számára telket jelöl ki saját birtokaiból; bőkezű adományozások által szépen gondoskodik az apátság jövőjéről.²

Korán bekövetkezett halála a kegyúri jogokat fiának, Bors ispánnak kezére juttatta, ki hosszú ideig gyakorolta is őket, amiért a monostor róla vette elnevezését.

A magán kegyurak néha önhatalmúlag mélyebben beleyűltak a monostor életébe, melynek védelmezői voltak, mint azt a kegyuraságból folyó jogaik megengedték volna.

Ilyen esettel Bors ispán szereplésének mindjárt első éveiben találkozunk. 1224-ben a borsmonostori apát bepanaszolja a kegyurat úgy a pápánál, mint a királynál, mert ez nem tiszteli az apátság népeinek jogait és sok anyagi kárt okoz nekik.

Mindkét forum még ugyanezen évben intézkedik.

III. Honorius pápa levelet ír³ a győri püspöknek, a prépostnak és a káptalani dékánnak, amelyben elrendeli az ügy vizsgálását egybekötve azon fölhatalmazással, hogy az ítéletet minden fellebbezés mellőzésével hajtsák végre. A tanukat is, ha a vallomást megtagadnák, a bűnösökre kimondott ítéletben kell elmarasztalni.

A király, II. Endre szintén kezébe veszi az ügyet és megparancsolja Miklós grófnak, hogy minden visszaélést akár Bors, akár más részéről királyi tekintéllyel akadályozzon meg.

De még érzékenyebb büntetéssel is sújtja Borsot. Tudvalevőleg a kegyuraság meglehetősen nagy anyagi haszonnal

¹ *Kardosonyi*: A magyar nemzetiségek.
II. 364.

² *Wenel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 58.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. I. p. 439. Az eredeti Bors ispánt Borson-nak nevezi.

járt. Alaki forrását e haszonnak megjelölni ugyan nem tudjuk, de kétségtelen, hogy a kegyurat felügyeletéért, melyet az egyház vagyonára gyakorolt, bizonyos pénzbeli vagy jövedelmi esedékek illették.

Ezekről fosztja meg a királyi leírat Bors ispánt, amidőn kimondja, hogy semmiféle jövedelem, ami a kolostornak eddig adományozott birtokaiból, adóból, vámokból és a só-jövedelmekből befolyik, nem illeti a kegyurat; és ha mégis bátorzkodnék ezekhez nyúlni, ennek megakadályozása szintén Miklós gróf kötelessége.¹

Ezen eljárás hatott és talán eredményeként tekinthetjük, hogy Bors ispán 1225-ben II. Endre által ünnepélyes, hiteles okíratban megerősített mindazon adományozásokat, melyeket atyja, anyja, neje és ő kedvelt alapításuk számára tettek.²

Sőt tovább megy. Azon esetre, ha fiú-gyermek nélkül hal meg, önként följárnlotta II. Endre királynak és utódainak az általa bírt kegyúri jogot, ki azt Borstól, mint rokonától, szívesen elfogadta.

Ezért részint az uralkodó kötelmeit, részint a kilátásba helyezett kegyuraságnak előzetes gyakorlatát látjuk már II. Endre királynak azon tényében, midőn a jólelkű emberek az apátság pártolására, a gonosz szándékúakat pedig célzataik abbanhagyására sarkalja.³

Bors előbbi ajánlatát megismétli 1229-ben.⁴

1231-ben pedig a kegyúri jogok gyakorlatát sógorával, *Szentgyörgyi I. Sebessel* osztotta meg.⁵

1237-ben tett végrendeletében apátsága iránt táplált szeretete és jóindulata ismét bő adományozásokban nyilvánult.⁶ Halála évéről a források nem nyilatkoznak; de annyi kétségtelen, hogy 1243-ban már nincs az élők sorában, meghalt és pedig fiörökös nélkül;⁷ birtokai a királyra

¹ Font. Rer. Austr. XI. 293.

² Sopronv. Okltr. I. 9.

³ Sopronv. Okltr. I. 15.

⁴ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 189—92.

⁵ U. o. T. III. V. 1. p. 264.

⁶ *Wencel*: Árpádkori Új Okmt. XI.

299—300. — *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 290.

⁷ Borsnak fiúgyermeké nem volt. Kiténik az elsősorban nejének, Annának 1231-ben tett végrendeletéből; részletesen megemlékezik a különböző egyházakról, nővéréről, Margitról, ennek Anna nevű

szálltak, ki azokat még a jelzett évben *Fülöp* és *Detrik* ispánoknak adta vitéz szolgálataik elismeréséül.¹

A végrendelet értelmében tehát a borsmonostori apátság kegyúri joga *IV. Béla* király kezébe ment át.

A király azonban az úgy szerzett kegyúri jogokat ritkán tartotta meg magának, hanem többnyire vagy azonnal, vagy rövid idő múlva elajándékozta; a kegyuraság ugyanis haszonnal járván, igen alkalmas volt egyes kiválóbb híveinek megjutalmazására.

Erre számított a Chák nemzetségű Gugnak fia, Chák, 1235—40 években soproni főispán,² aki már a végrendekezés évében 1237-ben megjelent *IV. Béla* király előtt, kérvén tőle a borsmonostori apátság kegyúri jogát, aminek fejében felépíti a monostort, amelybe nejével s fiaival majdan temetkezni is óhajt.

Hogy pedig a szerzetesek is szívesen fogadják kegyuruknak, megígéri, hogy míg soproni főispán lesz, a Fertő vámjövedelmének felét a monostornak engedélyezi; ha pedig Sopronból távoznék, bárhol lesz főispán, évenként száz márka fizetésére kötelezi magát. Egyszersmind az apátságot hat fia mellé hetedikül fogadja, vagyis ősi vagyonát hét részre osztva, a hetediket az apátságnak adja; saját szerzeményét pedig és Crasthen szolgáját egészen az apátságnak hagyományozza. De akkor sem feledkezik meg Borsmonostorról, ha a kegyúri jogoktól elesik, mert a bold. Szűz iránti tiszteletből marha-állományát, ezüstjét, pénzét ez esetben is reá ruházza.³

Azonban Chák bármennyire áhítozott a borsmonostori

leányáról, cselédeiről és a szegényekről, saját gyermekeiről pedig egyáltalán nem tesz említést; jeléül, hogy egyenes leszármazottjai nem voltak (*Fejér: C. Dip. T. III. V. II. p. 269.*) — Kitűnik ez Bors 1237-iki végrendeletéből is. Miután u. i. Vas megyében fekvő Ivánc és Viszák nevű birtokait Rendes Gergely fiainak már megelőzőleg eladta volna (*Anjoukori Okm. VI. 61.*), végrendeletében kijelenti, hogy «mivel fiörököse nincs és az apátság véd-

nökségét *IV. Béla* királyra hagyta», javairól akként rendelkezik, hogy a monostornak hagyományozza . . . (lásd az apátság birtokainál.)

¹ *Fejér: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 287—94.*

² *Kardcsenyi: A magyar nemzetiségek. I. 306.*

³ *Wencel: Árpád-kori Uj Okm. X. 294. Fejér: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 98.*

apátság kegyurasága után, ezt a királytól nem tudta ki-nyerni.

IV. Béla ugyanis 1268-ban a kegyurasággal egyik kedves emberét, Lőrinc soproni grófot és főasztalnokmestert, valamint utódait tüntette ki, azon megjegyzéssel, hogy az apátság minden kiváltsága érvényben marad.¹

De alighogy IV. László király elfoglalta trónját, a borsmonostori apátság kegyúri jogai ismét más kézbe vándoroltak.

A királyi méltóság annál kedvesebb az alattvalók szemében és az uralom szálai annál erősebbek, minél gyakrabban ismeri el a király hű alattvalóinak szolgálatát adományozásokkal.

Ez sarkalja IV. László királyt, amidőn 1275-ben Lőrinc gróf kezéből kiveszi a kegyúri jogokat és Aba, máskép Atyinai (Athinay) nemzetségből származó Péter fiának, *Lőrinc mesternek* és örököseinek adja, hogy a királyi korona védelmében és tekintélyének emelésében tanúsított buzgal-
mát méltányolja.²

Lőrinc mester annyira megkedveli a védelmére bízott apátságot, hogy 1279-ben neki egy nagy, Lánzsértől dél-nyugatra eső *Magyar-Lempach* (most csak az osztrák Limpach neve emlékeztet reá) nevű birtokot ajándékoz.³

IV. László éles szeme azonban csakhamar észrevette, hogy Lőrinc mester nem a legegyszerűbb úton jutott a kegyúri joghoz és pedig a valódi tényállás elhallgatásával.

Ezért a borsmonostori apátság kegyurasága újból gazdát cserél, és két testvérre *Rosd Demeter* grófra, valamint *Mihály* nyitrai grófra, az elsőben nevezett Lőrinc soproni gróf unokáira száll 1289-ben⁴ akik egyszersmind Borsmonostor utolsó kegyurai az Árpádkorban.

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 436.

² *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. II p. 246—7.

³ U. o. T. V. V. II. 596.

⁴ *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. III. p. 460.

Eddig ezen oklevél keltét 1272—90 közé tették. Azonban azt olvassuk belőle, hogy kiadása Sz. András apostol hetében a Kőszeghy család Szentvid nevű vára

(Vasm.) alatt történt. Ámde ezidőben IV. László csakis 1274-ben ostromolta a Kőszeghyek várát. 1274 dec. 1-én pl. Szalonak vára alatt volt. (Tkalčič I. 173.) Szabó K. ezt az oklevelet 1286-ra teszi, ez a vélemény azért sem állhat meg, mert Rosd Mihály az egyik adományos 1285 előtt meghalt. (*Karácsonyi*: Hamis oklevelek jegyzéke 114—115.)

Ekként váltakoztak apátságunk Árpádkori életében a kegyúri jogok birtokosai, és ha meggondoljuk, hogy a gyakori változások nem váltak épen előnyére a monostornak és népeinek, nem csodálkozunk az ellenszenven, melylyel az apátság minden egyes változást fogadott.

V. FEJEZET.

A borsmonostori apátság birtokai és birtok-perei.

Az idevonatkozó okíratok figyelmes olvasása közben a következő mozzanatok vonják magukra érdeklődésünket.

A borsmonostori ciszterciek nyomora — mint a ciszterci rend első éveiben annyiszor előfordult — sohasem szerepel, mint ok az adományozásra, hisz bőven gondoskodott anyagiakról már az alapító Domokos bán.

A legfőbb indító okot a királyok és a főurak vallásosságában találjuk. Az örökboldogság biztosításának szükségérzete mélyen gyökerezett e kor szívében; a megbántott Isten kiengesztelésére megragad minden eszközt: a szerzetesek imáit, a szent miséknek és jó cselekedeteknek érdekében való részességet.

Ezért adnak mindenből és bőven az egyháznak, ami a magyar földön csak értékkel bír, hasznot hajt és a mi hatalmi körükhöz tartozott.

Legnagyobb és leggyakoribb adományok természetesen ingatlanok. Ezek helyének meghatározása azonban sok nehézséggel küzd; sőt egyes esetekben a lehetetlenséggel határos.

Még az 1225-iki nevezetes oklevél¹ sem — melyben II. Endre a borsmonostori apátság birtokait körvonalozza — jelöli meg külön-külön az egyes helységek határait, hanem két-három egymással szomszédos helységet egy birtoktestbe csoportosít és ennek határait tárgyalja, amiből az egyes helységek fekvése, terjedelme ki nem tűntethető. Vármegyék szerint csoportosítva a borsmonostori apátságnak következő birtokait ismerjük az Árpád-korszakból:

¹ Sopronv. oklir. I. 9—17.

ÁGFALVA.

Ágfalva (Dag, Agendorf, Dogendorf, Dagensdorf) falu Sopron-vármegyében, Soprontól nyugatra. Az 1194-ik évi Domokos bán-féle adományozásnak alkotó része.¹ E falut III. Béla király 1195-ben,² II. Endre 1225-ben erősíti meg³ a borsmonostoriak birtokában, III. Incze pápa pedig 1207-ben veszi védelmébe.⁴

Ágfalva 1265-ben már gazdát cserél. A monostor képviselőjében János apát, Dethmár alperjel, Lázár munkavezető és Balázs házgondnok megjelennek a győri káptalan előtt és kijelentik, hogy a Domokos bántól kapott Dag birtokot Péter soproni várnagynak harminchárom márkáért (bécsi denárookban) eladják.

Az eladásra — saját vallomásuk szerint — nem a szükség kényszeríti őket, hanem, hogy az így nyert összesen egy közelebb fekvő és a monostorra nézve alkalmasabb birtokot vegyenek.

Együttal kötelezik magukat, hogy Péter birtokjogát mindenféle támadással szemben megvédelmezzék.⁵

Azonban IV. László már 1279-ben megfosztja Pétert e birtokától és az Oslí nemzetségből származó Dénes mesternak adományozza vitézi tetteinek elismerésül.⁶

ALSÓ-LÁSZLÓ.

Alsó-László (Laztay, Lahtay, Laztoy, Lasztó) falú Kethely és Klastrom szomszédságában,⁷ Sopronvármegyében.

Alsó-László eredetileg Dénes ispáné volt, ettől vásárolta meg Florentin ispán, aki viszont Kethellyel együtt Domokos bánnak adta el.

Az apátság birtokába Bors ispán adományozása révén jutott 1225-ben, de azon kikötéssel, hogy míg Bors életben van, a jövedelem az ő zsebébe folyik, leszámítva a csőbör-

¹ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 57.

² U. o. XI. 59.

³ Sopronv. okltr. I. 14.

⁴ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I. 95.

⁵ Sopronv. okltr. I. 29.

⁶ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. IX. 223.

⁷ Sopronv. okltr. I. 10. — Alsó- és Felső-László csaknem együvé tartoznak; itt azonban Alsó-László érteendő, mert csak ez határos Kethellyel és Borsmonostorral.

adót, amelyet szedni Gyula nádor 1224-iki rendelete értelmében az apátság népeitől tiltva volt;¹ halála után azonban akár hagy hátra főörököst, akár nem, az összes jövedelmet az apátság élvezi.²

1275-ben Dénes győri püspök e falu egyházi vezetését is az apátság gondjaira bízta.³

A borsmonostori ciszterciek Alsó-Lászlót nem sokáig vallhatták magukénak, mert egy 1285-ben kelt oklevél már másodszori adományozásról beszél.⁴

A slavoniai bánnak, Henriknek fia, Miklós nádor adja Alsó-Lászlót a szőlőkkel, földekkel és minden hozzátartozó joggal s haszonélvezettel örökbirtokul újból az apátságnak, megjelölve, hogy Alsó-László huszonkilenc hűbér földbirtokot⁵ (triginta Lyhenos minus uno continentem) tartalmaz. E birtok területén az apát engedélye nélkül hűbéri jogra szerttenni senkinek sem lehet. Ha valaki mégis meg akarná ezeket szerezni, úgy az összeget évenkénti adóban kell beszolgáltatnia.

Miklós nádor adományát Fejér is közli, szintén 1285-iki kelettel, amelyből megtudjuk, hogy Laztayt Miklós nádor úgy cserélte vissza Ponith fiától, Jakab ispántól «Moyscha» (Moyssa) nevű földjeért. Ugyanazon határokkal és föltételekkel adja át a birtokot, amint ő bírta.⁶

III. Endre király 1297-ben erősíti meg ezen adományozást.⁷

Alsó-László földterületének egy része pedig csere útján lett a cisztercieké. Konrád fia, Oth a győri káptalan előtt, János borsmonostori apát és konventje képviselőjének, István szerzetesnek kijelenti, hogy Alsó-László (Lasthey) földjének reája eső részét minden járulékával átengedi az apátságnak örökös birtokul.

E birtokrészt ugyanis még atyja Konrád kapta egykoron az egyháztól hű szolgálatainak jutalmául.

Kiköti azonban, hogy ő (Oth) és utódai e földért az

¹ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 176.

² Sopronv. oklir. I. 11.

³ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. IX. 130.

⁴ U. o. IX. 428.

⁵ *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. III. p. 441.

⁶ Font. Rer. Austr. XI. 316.

⁷ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VI. V. II. p. 67.

apáttól egy ép és sértetlen telket kapjanak cserébe ugyan-csak Alsó-László területén a haszonélvezettel együtt és ezenkívül négy márkát. Továbbá az apátnak kötelessége a jelzett telket minden királyi vagy más adó behajtása ellenében biztosítani és mentességét megerősíteni.

István a föltételekbe beleegyezett, megkötötték a szerződést, amelyről a győri káptalan okirata 1268-iki kelettel tanuskodik.¹

BAJKA.

Bajka (Bayke, Baka) nevű pusztát is sorolnak föl okleveleink a borsmonostoriak ingatlanai között. Zsidány vidékén, a Répcze nyugati oldalán feküdt e pusztá, mely állítólag bizonyos Bayke adományozása útján jutott volna az apátság birtokába. Azonban Buda soproni várjobbágy 1235-ben pert indít a ciszterciek ellen, azt állítva, hogy e pusztát Bayke nem adományozhatta, hanem az egész terület a hozzátartozó malommal és épületekkel együtt az ő jogos tulajdona.

Kach soproni főispán meghallgatva a panaszt, azonnal maga elé idézi a borsmonostori konventet is. Az egész ügy azonban békés kifejtet nyert, amennyiben pugilok útján elintézve a dolgot, kibékültek és Buda véglegesen lemondott a perelt birtokról az apátság javára. Egy föltételt csatol csak ez elhatározásához, amely szerint, ha a jövőben akár ő, akár rokonai újra pert indítanak Bajka miatt, ezt csak az esetben tehessék, ha megelőzőleg az apátságnak e pusztá értékével fölrő pénzüsszeget fizetnek; viszont ugyanez áll az apátságra is.²

ENYED.

Enyed (Enud, Engud, Eingud, Enyd) falu Sopronvármegyében a Répcze mentén, Peresznye közelében.

Ennek területén bírtak a borsmonostori ciszterciek öt ekényi földet réttel, erdővel, továbbá egy malmot, melyhez három malomkő tartozott.

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 482.

² *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 275.

A Kurch (Kurth, Karch) nemzetség egyik sarja, Baka soproni várjobbágy, rokonával Budával együtt a győri káptalan közvetítésével adományozták mindezt az apátságnak a rokonok birtokától elválasztott határok között, amiáltal csaknem az egész Répcze-völgy, F.-Lászlótól le a mai Zsiráig az apátságot uralta.¹

GRÓF-RÉT.

Fraknoi Franch ispánt áhítata és feleségének, Skolasztikának lelkiüdvé vezette, amidőn fiainak: Miklós, Frank, Simon és János beleegyezésével, továbbá rokonainak tudtával hozzájárult az apátság ingatlanainak szaporításához.

Birtokából a Frankó mellett levő és Csepregtől északnyugatra fekvő *Gróf-rétet* (Sopron vm.) szakította ki a ciszterciek számára 1286. ápril 18.-án; amely rét másik részének birtokosa — amint az okirat jelzi — Lucsmáni István.²

GYIRÓT.

Gyirót (Geresdorf, Gerolt, Girolt, Berolt) falu Sopron-vármegyében, Locsmánd szomszédságában északnyugat felé.

Jövedelmének felét, vagyis két paraszt-birtokot az összes szolgálmányokkal³ 1205—17 között Iván, II. Endre király és Bertold kalocsai érsek lovagja — a borsmonostori apátságnak adományozza.⁴

¹ Font. Rer. Austr. XI. 308.

² Sopronv. okltr. I. 52. — *Fejér* ezen adományozást különböző időre teszi: T. III. V. p. I. 250. 1218. május 1-ére; T. V. V. I. p. 268. pedig 1272. május 1-je van.

³ Sopronv. okltr. I. 13.

⁴ Sopronv. okltr. I. 6.

Iván lovag végrendeletének keltét Nagy J. (Sopronv. okltr. I. 6.) helyesen teszi (1205—17 (1206—18) közé, szemben Fejérrel (III/II. 463. és VII/V. 277.), ki azt 1248-ról keltezi, mert ezen adományozás

említtetik már az 1225-ik évi okiratban és mert a végrendeletben jelzett B(erthold) 1205—17 között ült a kalocsai érseki székhelyben.

A végrendelet és az 1225. évi okirat között bizonyos eltérések is fordulnak elő; ez utóbbi szerint Iván lelkiüdvéért tette az alapítványt; a végrendelet szerint pedig azért, hogy holtteste a monostorban temetessék el. A végrendelet értelmében, azonban e hagyaték három szabad birtokból és egy szőlőből is állott, és pedig a locsmándi határban, míg az 1225-iki

JÖRUNBURG.

Jorunburg (Jorraburc, Jorinbruc, Jorunberg) falu, mely Locsmánd vagy Gyirót területén kereshető. Fele jövedelmét, két szőlőjét, két rétjét és egyik szolgáját Iván lovag adományozta az apátságnak 1205—17 között. Hozzáad még három lovat, de oly kikötéssel, hogy felesége és gyermekei ezekkel temessék el és alamizsnálkodjanak lelke üdveért.¹

Stessel azt állítja, hogy e falut sohasem bírta az apátság. Szerinte ezt a nézetet, hogy ezen praedium a borsmonostori apátságnak adományoztatott, az idézett 1205—17 közti oklevél kissé homályos szövege engedte fölszínre juttatni. Ezen oklevélben tartalmazott végrendekezésnek értelme u. i. az, hogy Iván vitéz, amint mondja: «totum praedium meum uxori meae et pueris meis ordinavi», most fölsorolja a Jorunburg pusztán, Gyiróton és Locsmándon levő javadalom részeket, szőlőket, malmokat és réteket; végre az utolsó pontban, — mely egyedül vonatkozik az apátságra, — így szól: «praeterea disposui de praedio meo fratribus in monte sanctae Mariae tria allodia integra (szabad birtok) in Luceman et unam vineam ibidem». Már most, ha figyelembe vesszük az apátság birtokairól szóló 1225. évi adománylevelet, abból kiviláglik, hogy az apátság Iván lovag hagyományaként csak két paraszt-birtokot bírt, de nem is Locsmándon, hanem Gyiróton. Ezek után igazolva látja, hogy Jorunburg az apátság birtokába nem került.²

«KEREK-RÉT».

Voltak, kik S(tephanus) borsmonostori apát jogát bizonyos «*kerek*» (rotundum) nevű réthez, mely Száka közelében feküdt,³ kétségbe vonták, amelyet pedig Bors ispán adott az apátságnak.

okírat csak két telket (szállást) említ a gyiróti határban. Ezen eltérés az időközben (1205—17) történt határváltozásra vezethető vissza; vagyis Iván végrendekezésekor hagyatéka Locsmánd határában volt, de 1225-ben már a gyirótihoz tartozott.

¹ Sopronv. oklir. I. 6. «preterea et

tres equos, cum quibus uxor mea et pueri mei terrae me commendent, et eleemosyna pro anima mea largiant...» azaz elrendeli, hogy e három lovat adják az apátságnak.

² Stessel: Századok. 1900. I.

³ Sopronv. oklir. I. 12. Lásd Száka falunál.

Az ügyet Miklós soproni főispán vette vizsgálat alá és 1223-ban kiderítette, hogy a rét, mely eredetileg Bajkái volt, Wid poroszló közvetítése útján királyi jóváhagyással szállott az apátságra.

Pert indítani ezért senkinek sem lehet, míg negyven márkát a borsmonostori konventnek előre le nem fizet. ¹

KETHELY.

Kethely (Kedhely, Gethel, Meynhart, Menestorff, Mannersdorf, Menyhért) falu Sopronvármegyében; törzsbirtoka az apátságnak, amelyet 1194-ben Domokos bán — az alapító — juttatott számára; ² 1195-ben III. Béla, ³ 1225-ben pedig II. Endre király ismeri el az apátságnak birtokjogát e faluhoz. ⁴

Ugy Kethelyt, mint többi törzsbirtokait sem élvezte az apátság békében sokáig.

Már 1206. febr. 13-án III. Incze pápa leíratot intéz I. János esztergomi érsekhez, II. Péter győri püspökhöz és a fehérvári préposthoz. A borsmonostori ciszterciek ugyanis panasz-levelet nyújtottak be a római szentszékhez bizonyos Aján és ennek fiai: Mihály és Pál ellenében, ⁵ mert ezek az apátság törzsbirtokait megrabolták. III. Incze szigorúan meghagyja, hogy a tényállás fölvétele után minden fellebbezést kizárva közösiék ki a tetteseket; és míg méltó elégtétellel nem kárpótolják az apátságot a szenvedett sérelmekért, feloldozni őket nem szabad. Sőt a tanúkat is, ha bármi okból vonakodnának vallani, hasonló censurával sújtja. ⁶

KIS-BAROM.

Kis-Barom (Baran, Boron, Barastorf, Warasdorf, Baristoff, Nemethbarand, Magyarbaran) falu Sopron vármegyében Soprontól délre. Domokos bán már az alapításkor

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. I. p. 426.

² *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 57.

³ U. o. XI. 58.

⁴ Sopronv. okltr. I. 10.

⁵ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VII. V. V. p. 171.

⁶ U. o. T. III. V. I. p. 36. *Knaus*: Mon. Eccl. Strig. I. 182.

leköti a ciszterciek javára.¹ III. Béla megerősítő oklevele 1195-iki,² II. Endréé pedig 1225-iki keletet jelez.³ III. Incze pápa pedig már 1207-ben védelmezi jogtalan támadásokkal szemben.⁴

E falu tőszomszédságában is volt három és fél ekényi «Baran» nevű földje az apátságnak, amelyhez elzálogosítás útján jutott.

A győri káptalan 1265. kelettel tanúskodik, hogy Farkasy fia, Iván (Jaan), barani nemes, három és fél ekényi földjét, melynek neve Baran és amely az apátság ugyanily nevű (Kis-Barom) földjének tőszomszédságában van a nyugati oldalról, tíz márkáért az apátságnak zálogba adta. A föld — mint maga megvallja — valamikor az apátságé volt.

János apátnak és konventjének megígéri, hogy a szt. kereszt felmagasztaltatásának ünnepétől karácsony nyolcadaig terjedő idő alatt a földjét kiváltja.

Ezen ígéretnél személyesen jelen voltak: Iván testvére István; Rubin, Ehell és Raivanus rokonai. Beleegyezésükkel hozzájárultak távollévő rokonai is: Racen, Pecurke, Reutur, Roland és Mihály.

Ha Iván vagy testvére István, kihez a birtok tulajdonjoga inkább tartozik, nem váltanak ki a földet a kitűzött határidőn belül, akkor az apát a földnek becslés útján meghatározott egész értékét, vagyis tizenhét és fél márkát tartozik megfizetni Ivánnak, beszámítva ezen összegbe a már kölcsön adott tíz márkát és ezáltal a föld az apátság örökös birtoka lesz.

Karácsony nyolcada, a visszaváltás ideje csakhamar elérkezett. Ekkor Ivánt újból a győri káptalan előtt látjuk, ahol a borsmonostori apát és konventje megbizottainak — Balázs házgondnoknak és István szerzetesnek — kijelenti, hogy a földet megváltani nem képes: hanem kapott az apáttól húsz márkát, azaz tizenhét és fél márkát az egység szerint a föld árába számítva, két és fél márkát pedig az apát bőkezősége juttatott neki, hogy kimentse szorult helyzetéből.

¹ Wencel: Árpádkori Új Okm. XI. 57.

³ Sopronv. okltr. I. 13.

² U. o. XI. 59.

⁴ Wencel: Árpádkori Új Okm. I. 95.

Kijelenti tehát, hogy a föld ugyanazon határokkal, melyekkel egykor már bírta az apátság II. Endre hiteles okírata alapján, átszáll újból régi birtokosára; minden erre vonatkozó okírat semmis; ha pedig valaki az apátságot háborgatná e föld birtoklásában, azt ő meg fogja torolni.¹

KLASTROM.

Klastrom (Babaduri, Altusmons, Kloster-Marienburg) régente pusztá, ma falu Sopronvármegyében, közel Kethelyhez, a megye délnyugati vidékén. Domokos bán adományozta az apátságnak 1194-ben oly kikötéssel, hogy a monostort ezen a helyen építsék föl és őt ebben helyezték örök nyugalomra.²

III. Béla király 1195-ben helybenhagyja ezen intézkedést,³ II. Endre pedig újból megerősíti 1225-ben.⁴

KLEMPA.

Klempa (Kluigenbach, Chluigenpach) falu Sopronvármegyében Soprontól észak felé. Péter (Pero) soproni polgár adományozása útján jutott az apátság birtokába sz. Jakab egyházával együtt 1276-ban⁵ azon kikötéssel, hogy ennek fejében az apát három szegény árvát évenként kilenc talentummal segélyezzen.⁶

Részleteiben ezen adományozást Miklós nádor 1277-iki megerősítő levele közli:

Szent Jakab egyháza egész birtokával (Chluigenpach);
István bírónak birtokrésze ugyanott;
Fülöp birtoka, melyet maga adott át Péternek évekkel előbb;

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 304—6.

² *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 57. Sopronv. oklir. I. 10.

³ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 58—9.

⁴ Sopronv. oklir. I. 10.

⁵ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XII. 188. — *Fejér* 1287-re teszi ezen oklevél keltét.

⁶ *Századok*: 1869. 321. lap.

Bük Lőrincnek, Tőke (Taeke) fiainak Altmannak és Lőrincnek birtokai, amelyeket maga Péter pénzen vásárolt meg tőlük.¹

LEMBACH.

Lembach (Lympach, Limpoch, Limbach) falu² a Répcze jobb partján a Lembach patak mellett. Eredetileg Locsmánd-megyéhez (comitatus Locsmánd) tartozott. Az Aba, vagy Atyinai nemzetség egyik ivadéka, Lőrinc ispán juttatta az apátság birtokába 1280-ban³ Nyéken kelt adománylevelével. Kiköti azonban, hogy a szerzetesek az apátságban eltemetett atyjának lelki üdvéért imádkozzanak.⁴

A győri káptalan 1282. jan. 11-én Syghardus borsmonostori apát kérelmére e birtokról 1280-ban kelt adománylevelet megerősítette.⁵

LOCSMÁND.

Locsmánd (Luceman, Luchmann, Lutschmansburg) puszta Sopronvármegyében, Soprontól délre a vasvármegyei határ felé. Területileg Gyiróttal függött össze.

Iván, II. Endre király és Berthold kalocsai érsek lovagja, 1205–17 között a borsmonostori cisztercieket a következő adományokkal gazdagította: átengedte locsmándi jövedelmének felét; azonkívül tizenkét locsmándi szőlőt, melyek közül kilenc után jár csöbör-adó, három pedig magának Ivánnak ültetvénye; továbbá három szabad birtokot, melyek egyike Igmánd (Wigman, Weygman), a másik a Heberweyn és Wergant, a harmadik pedig Hyrsman és Hipesner kezén volt⁶; végül két malmot, melyek mindegyike négynegy kerékre jár; az egyikben egy, a másikban két kerék szürke posztót kallóz.⁷

¹ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. IX. 180.

² *Rupp*: Magyarország. helyrajzi tört. I. 469.

³ Sopronv. okltr. I. 48. — Fejér itt tévesen adja az évszámot, mert 1279-ik évről beszél.

⁴ *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. II. p. 596. «... vigiliis assurgant, laudes redere omnium Sanctorum...»

⁵ Sopronv. okltr. I. 48.

⁶ Sopronv. okltr. I. 7.

⁷ Sopronv. okltr. I. 6.

Ezen adományozás mellett tanúskodtak: Rátold és Lőrinc, mint Iván vejei; Vilmos és Walbrun unokatestvérei; Somos (Scomoz), Bősze (Buce), Farkas, Károly, Jakab, Hartvic, Zoyc, Herkules vasvári prépost, Miklós és Tamás királyi jobbágysok; Pál, Jakab, Cosda, Dans, Henrik, Makarius, András és Henrik papok; végül a borsmonostori ciszterciek.

Az apátság később is birtokolt e területen. Lucsmáni István 1275. dec. 28-án adományozott neki egy telket a gyümölcsös, szántófölddel és minden hozzátartozóval; kötötte azonban, hogy mielőtt a borsmonostori egyháznak folyó értékben három márkát fizet, a telek szabadon visszaszálljon reá és örököseire.¹

MALOMHÁZA.

Malomháza (Vkas; Hubec, Huhec, Ukech, Munichoff, Menioff) falu Sopron vármegyében.

Egyike azon birtokoknak, melyekkel Domokos bán az apátság alapját veti meg 1194-ben.² Rá egy évre III. Béla,³ 1225-ben pedig II. Endre okíratilag erősíti meg az apátság birtokjogát.⁴

E helységre vonatkozólag eltérők a nézetek; némelyek Fülessel, mások Malomházával azonosítják. Ezen nem is csodálkozhatunk, mert a két helység, oly közel esik egymáshoz, hogy egynek tűnik föl és mind a kettőt határolja a leírásban említett «rivulus» (fülesi patak.)

Azonban valószínű, hogy Ukas sem Malomháza, sem Füles mai határaival nem azonos; mert területe a határleírás szerint nem terjedt ki kizárólag sem az egyikre, sem a másikra, hanem részben mindkettőre és pedig a «rivulus»-nak, mely Füles és Malomháza között folyik, jobb- s baloldalára.

Ebből tehát bizonyos, hogy Ukas magában foglalta ugyan a mai Fülesnek nagy részét a «soproni útig», de

¹ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. IX. 141.

³ U. o. XI. 59.

² *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 57.

⁴ Sopronv. okltr. I. 13. 1.

kiterjedt egyszersmind Malomháza határának északkeleti oldalára is.¹

MICSKE.

Micske (Mikcsa, Miksa, Mychsa, Myske, Strobelstorff, Miscendorff, Strebersdorf) falu Sopronvármegyében Locsmándtól délnyugatra. Domokos bán ősi adományai között találjuk.² III. Béla 1195-ben,³ II. Endre király 1225-ben biztosítja az apátság számára.⁴

Időközben; vagyis 1207. febr. 26-án III. Incze pápa megvédelmezi az apátság itteni birtok-jogát.⁵

Az 1225-iki oklevél szerint nem ment át mindjárt az adományozás évében e birtokkal egyszersmind a teljes haszonélvezet joga a ciszterciek javára. Mert Bors kikötötte, hogy míg ő él, a csöbör-adón kívül minden jövedelem őt illeti. Sőt kiterjeszti ezt — ha lesz — fiörökösére is. Ha e nélkül hal meg, a jövedelmet özvegye húzza mindaddig, míg férjhez nem megy vagy meg nem hal.⁶

PERESZNYE.

Peresznye (Prezne, Prezena, Pressing, Prossing, Peresnye) falu Sopronvármegyében Csepreg mellett. Domokos bán 1194-iki adományozása óta az apátságé.⁷

III. Béla 1195-ben,⁸ II. Endre pedig 1225-ben erősíti meg ezekre nézve az apátság birtok-jogát.⁹

«REICH».

Reich Chepanus fia, Lampert soproni várjobbágy 1269-ben kijelenti a győri káptalan előtt, hogy rokonai beleegyezésével örökölt birtokának (*Reich*, *Keich*) északi részében fekvő 150 hold földjét az apátságnak adományozza. Egy-

¹ Kovács J.: A borsmon. apátság. Kath. Sz. 1904. IX.

² Wencel: Árpádkori Új Okm. XI. 57.

³ U. o. XI. 59.

⁴ Sopronv. okltr. I. 11.

⁵ Wencel: Árpádkori Új Okm. I. 95.

⁶ Sopronv. okltr. I. 12.

⁷ Wencel: Árpádkori Új Okm. XI. 57.

⁸ U. o. XI. 59.

⁹ Sopronv. okltr. I. 11.

szersmind megjeleli a határokat, melyek e földet birtokától elválasztják.¹

A királyi megerősítés III. Endre részéről 1297-ben történt.²

«SATH».

A *sathi* (Sath) részekben Bors ispánnak öt pusztája és sok halastava volt. Ezek közül 1225-ben Hetes nevű pusztáját három tóval — Teremalja-tó (Teremalia-thou), kisebb-kerek-tó (Cuisebcerecthou) és Hamus-tó (Hamusthou) — együtt még életében az apátságnak adta.

Szabad-Csát vagy Szabad-Kát (Zobot-kchat) nevű pusztáját pedig, akár lesz fiörököse, akár nem, halála bekövetkeztével örököltette az apátságra.

S azon esetre, ha fiúgyermek nem lenne, mind az öt pusztát az apátságnak ígérte.³

«STREBS».

Strebs (Grebs, Krep) 1229-ben II. Endre jóindulatából jutott a borsmonostori apátság kezére három parasztbirtokkal (*mansio*) együtt.

Adott még hozzá szőlőket, meleg-vízforrásokat (*aqua calida*), réteket, ez utóbbiakat azzal a megokolással, hogy legyen a birkáknak legelőjük.⁴

Ezen adományozást kétszer is megerősíti Béla ifjabb király: 1226-ban⁵ s 1229-ben.⁶

SZÁKA.

Szaka (Szákány, Zaka, Sakan, Purczelstorff) falu Sopronvármegyében Locsmándtól északra. Határai: Malomháza,

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 541.

² U. o. T. VI. V. II. p. 83.

³ Sopronv. oklir. I. 15.

⁴ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 192. — E hely valószínűleg a Fertő s Sopron között levő Rákos lesz, melynek

szomszédságában «a balfi kénes, lythiomos savanyúvíz» jelenleg is nagy keletnek örvend; e föltevést Krebs-nek magyar fordítása (rák) is igazolja.

⁵ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 88.

⁶ U. o. T. III. V. II. p. 197.

Barom, Ligvánd (Nygván), Gyirót és Ambus (Ambos) puszta. 1194-ben kapta az apátság Domokos bántól.¹ A királyi megerősítés III. Béla részéről 1195-ben,² II. Endre részéről pedig 1225-ben történt.³

Száka különben sokszoros birtokháborításnak volt a színhelye és a XV. század elején meg is szűnt egységes birtok lenni. Ezt látjuk 1240-ben is, amikor Endre országbíró az apátság érdekét tartva szem előtt, Pouh Antal ellenében részletesen körvonalozza Száka határát.⁴

Ezen birtok-testben terült el Zakan és Kerek nevű rét (nomen uni prato Rotundum et alteri Zakanréteje).⁵

Zakan közelében bírt még az apátság egy 140 holdra rúgó földbirtokot is.⁶

ZSIDÁNY.

Zsidány (Zsodány, Sydan, Sedan, Sadan, Siegersdorf) falu Sopronvármegyében. Ma Horváth-Zsidány Kőszeg és Csepreg között.

Béla ifjabb királynak 1233-ban kelt megerősítő okiratából tudjuk,⁷ hogy e helységet II. Endre adományozta az apátságnak a szerencsétlen véget ért Gertrud királynénak lelki-üdveért.

1236-ban IV. Béla király a borsmonostori apát kérelmére⁸ e birtok határait, mivel ezek több irányban hiányosak voltak, körülírta és ötszáz kősódarabbal (zuán) együtt újból biztosította az apátság számára.

E falujával volt az apátságnak legtöbb baja. Első ízben Bullo, a soproni vár parancsnoka támadta meg, de ez perét elvesztette.⁹

1270-ik kelettel V. Istvántól olvasunk egy okiratot, amelyben tanúságot tesz Péternek és Jánosnak, két soproni embernek elhatározásáról, kik lemondanak a szerintök őket

¹ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 57.

² U. o. XI. 59.

³ Sopronv. okltr. I. 13.

⁴ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. VII. 109.

⁵ Sopronv. okltr. I. 12.

⁶ U. o. I. 14.

⁷ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I. 308.

⁸ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 58.

⁹ U. o. T. VII. V. V. p. 424.

illető Zsidány feléről és készek átengedni e részt az apátságnak.¹

Mivel pedig Zsidány egykor a soproni várhoz tartozott, azért IV. László király koráig a soproni főispánok (Comites Parochiales) is folytonosan háborgatták, sőt nem egyszer erőszakkal kerítették hatalmukba.

Ezért, midőn IV. László 1277-ben Habsburgi Rudolffal akart találkozni és útközben Borsmonostoron seregével pihenőt tartott, az apát és konventje azon kérelemmel járultak eléje, nyilvánítaná újból e földet az apátság jogos tulajdonának.

IV. László helyt adott a kérelemnek és az egész Zsidány földét, amint azt IV. Béla király 1236-ban körvonalozta, egy kettős pecséttel ellátott oklevélben a borsmonostoriak számára biztosította.²

Ugyanekkor újabb pártfogót is nyer Borsmonostor Habsburgi Rudolf római német császár személyében.³

Hasonló kérelemmel járul az apát III. Endre király elé is, ki 1291. aug. 17-én átvizsgálja elődje okiratát s ezt szóról-szóra átírva megerősíti.⁴

1297-ben pedig szigorúan megtilja, hogy bárki is a nyert kiváltságok élvezésében a borsmonostori ciszterciek népeit háborgatni merje.⁵

FLUSZENDORF.

Fluszendorf (Fluecendorf, Flancendorf, Flichendorf,⁶ Wlocendorf) puszta Ausztria határán, Pozsonytól délre Mosonmegyében.

Bors ispán 1223-iki⁷ adományozása útján jutott az apátság birtokába, kinek kérelmére II. Endre király 1225-ben megerősítésével járult hozzá.⁷

¹ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XII. 33.

² U. o. IV. 77.

³ U. o. IV. 88.

⁴ U. o. V. 27.

⁵ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VI. V. II. p. 68.

⁶ Flichendorf egyenlő Flauschendorffal.
(*Fuxhoffer*: Monast. II. 106.)

⁷ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. I. 195.

⁷ Sopronv. okltr. I. 14.

HETESÉR.

Hetesér (Hetezer) Mosonmegyében. E falunak felét bírta az apátság már Bors ispán szüleinek idejében ¹ másik felét pedig maga Bors adta a monostornak 1223-ban. ²

1237-iki végrendeletében újból említést tesz e faluról, mint amely az ő adományozása folytán tartozik az apátság birtokaihoz. ³

CSÓ.

Csó (Cho, Chou, Choro) pusztá Kőszegtől délkeletre (Vasvárm.) mint a vasvári káptalan bizonyságleveléből értesülünk 1299-ben került az apátság kezére Olbir fia, Csói (Choui) Mochia ispán, Lénárd fia Pál és Itemer fia Gothard adományozása révén.

E birtokhoz tartozó területen ugyancsak ezek jóindulatából tíz kaszavágtnyi rétet is magáénak vallott az apátság. ⁴

«CHUZÁR».

«*Chuzár*» nevű háromszáz holdas pusztá (Vasvm.) ⁵ a Pöse (Pessa) nemzetségből származó Etel (Erulde) 1224-ik évi adománya az apátság számára. Etel (Etul) e pusztát, mint jutalmat kapta Imre királytól, mert Galiciában a gubások (Gubati, Bubaci) ellen viselt hadjáratban kitüntette magát.

Ezen ajándékához csatolt még nyolc darab ökröt, szolgaszemélyzetet, és pedig két arató szolgát fiaikkal: Henrikkel és Bugarral. ⁶

«CRUZNA».

«*Cruzna*» ⁷ (Bruzna) pusztá, valószínűleg Vasvármegyében, már 1225-ben az apátságé. ⁸

¹ Wencel: Árpádkori Uj Okm. I. 196. II. 457.

² U. o. I. 195.

³ U. o. XI. 300.

⁴ U. o. XII. 645.

⁵ Karácsonyi: Magyar nemzetiségek,

⁶ Fejér: Cod. Dipl. T. III. V. 1. p. 464.

⁷ Lásd Szécsény birtoknál.

⁸ Sopronv. okltr. I. 15.

MRUNA.

Mruna (Mrouna, Mrovna) vasmegyei pusztának 1225-ben már a borsmonostori apátság a birtokosa.¹

SZÉCSÉNY.

Szécsény (Zechen, Zechun, Seusen.) Szombathelytől délkeletre eső vasmegyei pusztja.

Velek bán leánya, ki Bors ispánhoz ment nőül, hozományából Jakab fia Domokostól három pusztát vásárolt, névszerint: Szécsény (Seusen), Cruzna és Mrouna, azon szándékkal, hogy halála után mind a hármat a borsmonostori apátság örökölje. 1225-ben a jövedelmet már tényleg az apátság élvezi.²

DUNA-SZÉL.

Duna-Szél (Dunazel, Dunaséggh) falu Komárommegyében Bors ispán bőkezűségéből 1223-tól vallja magáénak az apátság Szomód és Usztancs falvakkal együtt.³

Az idevágó oklevelek egybevetéséből azt látjuk, hogy ez nem annyira adományozás, mint inkább birtok-csere jelle gével birt.⁴

Ugyanis alig kapta meg az apátság e helységeket, előállott Pous mester és oklevéllel bizonyította, hogy ezekhez vétel útján neki van joga; és ebbeli igényét érvényesítendő, nyomban pert indított az apátság ellen.

E per sokáig húzódott.⁵ Közben IV. Béla parancsot ad Pous fiának, Biki Agabitnak is, hogy magával vivén a győri káptalan bizonyosság-levelét, idézze meg a feleket a borsmonostori apátság ellenében. Névszerint ezeket: Jant

¹ Sopronv. Okltr. I. 15.

² U. o. I. 15.

³ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. I. 195.

⁴ Sopronv. okltr. I. 9—17. *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 361. és 363.

⁵ U. O. T. III. V. II. p. 362. «... cum

diu coram regibus, Andrea videlicet, et filio eius Bela, nec non et Baronibus regni, causa ventilaretur, fratribus saepedicti Monasterii Actoribus ex parte una, reo autem Magistro Pous ex altera...»

s ennek testvérét Istvánt, Rubint, Achillest, Buzádót és Boroni Baturt, végre Jan egész rokonságát.¹

De a hosszas zaklatás az apátságnak igen sok kellemetlenséget, még több költséget szerzett, miért is a konvent, hogy a további kiadásoknak elejét vegye, III. Honorius pápa és II. Endre király előtt bevádolta a fiatal kegyurat, mert ez az apátságot jogaiban s javaiban megrövidíti.

Erre II. Endre 1224-ben Miklós sopronmegyei grófot bízza meg a monostor jogainak megvédelmezésével.²

Azonban a per tovább folyt. Sem Borsnak, sem a rendtagoknak nem volt tudomásuk ezen állítólagos adásvevésről; sőt Bors egyenesen kimondja, hogy Pous okírata hamis, álitákon szerzett (*instrumentum clandestine usurpatum*.)

Mégis, talán hogy véget vessen a sok huza-vonának, 1233-ban ő maga elismeri úgy II. Endre, mint IV. Béla előtt, hogy az említett helységeket csakugyan eladta Pousnak és ezennel át is adja neki.³

Hogy az apátságot a veszteségekért kárpótolja, visszadta nekik «a monostor közelében fekvő» Micskét⁴, mely az apátságnak törzsbirtoka volt és valószínűleg ennek átengedéseért akarta kárpótolni az apátságot a Pous által elvett birtokokkal; azonfölül Fluszendorfot (Flechydorf, Flaschendorf) a Duna mellett; halála esetére pedig ez utóbbival szomszédos Hetesér (Hetezer) nagy villának a felét is.⁵ Mint tanúk szerepeltek: Jakab bíboros s pápai követ; II. Endre és IV. Béla királyok; Ugolin kalocsai érsek; Burch fia Miklós, László és Pous; a bíró pedig Dömötör volt.

¹ Wencel: Árpádkori Új Okm. XI. 607.

² Font. Rer. Austr. XI. 293.

³ Fejér: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 355. «... Bors affirmavit se possessionem illam magistro Pous vendidisse iustae emtionis et venditionis titulo; et quod ipse fratribus contraagentibus teneretur seu in pretio, seu in concambio; magistrum vero Pous omnium a tali controversia absolvit et possessionem praefatam permisit eidem possidendam irrevocabiliter...»

⁴ Ez nem tévesztendő össze azon két más «Mychsá»-val, melyeknek egyikét az 1225. évi határleírás «Mychsa superior, maior»-nak, másikat pedig «Mychsa inferior vagy minornak» is nevezi és melyek, noha az apátsági Micskével határosak, a leírás szerint határozottan a mai Nagy- és Kis-Udvarddal azonosak, amint ezt német neveik: «Gross-és Klein-Mutschen» ma is visszatükrözik. (*Stessel*: «Sopron». 1884. évi f. 86. sz.)

⁵ Fejér: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 356. U. o. 362.

SZOMÓD.

Szomód (Zumuld, Sumuld, Sumulch) falu Komárommegyében. 1233-ban adja Bors ispán a monostornak.¹ Ehhez csatol ugyancsak ő Szomódon három ekényi szántóföldet, rétet a borsmonostori ciszterciek gyümölcsöse közelében emelt major (grangia) mellett; továbbá egy malmot a tatai apátság pusztája közelében, egy malomhelyet és egy Rögös (Rugus) nevű erdőt.²

USZTANCS.

Usztancs (Stanch, Starch) falu Komárommegyében Tardos és Neszmély vidékén, Bors ispán 1233-ban ajándékozta meg vele az apátságot.³ Endre királynak a birtokról kiadott megerősítő levelében egy szőlőről is van említés téve, melyet Usztancson szintén Bors adott volna a cisztercieknek.⁴

HARNÓCZ.

Harnócz (Harnolcz, Hirnovch)⁵ ma pusztja Borsodmegyében Sajó-Szent-Pétertől északnyugatra. Egyike a Bors ispán által adományozott ingatlanoknak 1237-ben.⁶

IVÁNKA.

Ivánka (Iván, Iwan, Iuan) pusztja a Sajó mentén Borsodmegyében. Az apátság birtokába 1237-ben kerül Bors ispán bőkezűsége révén.⁷

KARÁCSONYFALVA.

Karácsonyfalva (Karachenfalvú, Karachenfelgye)⁸ pusztja Borsodmegyében. Ma ismeretlen. Adományozási éve 1237.⁹

¹ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. I. 195.
Itt az okírat kelte 1223. Ez nem helyes, mert a szövegben említett Jakab pápai követ csak 1233-ban járt Magyarországon.
(*Karácsonyi*: Hamis okl. 50.)

² Sopronv. okl. I. 15.

³ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. I. 195.

⁴ Sopronv. okl. I. 15.

⁵ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 62.

⁶ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 300.

⁷ U. o. XI. 500.

⁸ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 62.

⁹ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 300.

PÉLY.

Pély (Pel, Pél) puszta Borsodmegyében Dorogma és Tisza-Bábolna között.¹ 1237-ben került a ciszterciek birtokába Bors ispán bőkezősége folytán a szántókkal, szolgákkal, halastavakkal, száz disznóval és minden egyéb járulékaival együtt.²

VADNA.

Vadna (Wodna) sajómenti puszta Borsodmegyében, S.-Szent-Péter és Putnok között. Mint két puszta (két Vadna) hasonló nevezettel lett az apátságé 1237-ben a rajta lévő malommal, továbbá a szolgákkal, szabadosokkal és szántókkal együtt.³

«GRASENTHAL.»

Grasenthal ismeretlen helyű birtok; már 1207 előtt az apátság tulajdona, mert III. Incze pápa ez évben teszi reá védelmező kezét az idegen foglalással szemben.⁴

«HIRRICH.»

Hirrich (Hirtich)⁵ falu helye ismeretlen; mindössze csak annyit tudunk róla, hogy az apátság Bors ispántól kapta 1237-ben minden hozzátartozóval együtt.⁶

«LAK-KAT.»

Lak-Kat (Lockath, Lotlikath, Lak-Csát) ismeretlen hollétű falu, Bors ispánnak 1237-ben történt adományozása útján jutott az apátság kezére a szolgákkal, szántókkal, szabadosokkal, százhusz lóból álló ménessel és erdővel együtt.⁷

¹ *Kardcsonyi*: Magyar nemzetiségek II. 364.

² *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI, 300.

³ U. o.

⁵ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. I. 95.

⁶ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 62.

⁶ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 300.

⁷ U. o. XI. 299.

«MULCHBERCH.»

Csak annyit tudunk róla, hogy III. Incze pápa, mint apátsági birtokot 1207-ben oltalmába veszi.¹

«SATELBACH.»

Satelbach (Satepach) birtokot III. Incze pápa 1207-iki levelében védelmezi meg az apátság érdekében.²

«SZABAD-KÁT.»

Szabad-Kát (Szabad-Csát, Scobothkath, Sclobtchkad,³ Zobothchat) ismeretlen helyen fekvő falu. Bors ispán ígérete alapján már 1225 óta az apátságé,⁴ t. i. ő halála esetére, akár lesz fiúgyermeke, akár nem, biztosította e birtokot a ciszterciek számára. Mint jövedelmező forrás az apátság számadáskönyvében csak 1237-ben kezd szerepelni, amikor a várjobbágyokkal együtt tényleges birtokába megy át.⁵

«TOUSLOTH.»

Tousloth (Lousloth)⁶ ismeretlen helyű falu. 1237 óta az apátságé Bors ispán végrendelete értelmében.⁷

¹ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. I. 95.

² U. o.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 62.

⁴ Sopronv. oklvt. I. 15.

⁵ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 299.

⁶ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 62.

⁷ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. XI. 299

VI. FEJEZET.

A borsmonostori apátság jövedelmei és kiváltságai.

1. Adó-jövedelem.

Bors ispán 1222-ben Konrád apát és az egész konvent hozzájárulásával meghatározza az adót Kethely és Peresznye falvakat illetőleg, melyet ezek a borsmonostori apátságnak fizetni tartoznak.

Minden paraszt-birtok (mansio) fizet harminc garast vagy osztrák dénárt (két dénár tesz egy garast); húsz mérő zabot, két mérő tiszta búzát; egy korsó bort, két csirkét, tizenkét tojást, egy ökröt és egy hizott disznót.¹

Csekély jövedelmet húzott még az apátság II. Endre királynak 1225-ben kelt engedélye alapján a füstpénzből, vagyis azon adóból, amelyet a főurak portánként szoktak követelni alattvalóiktól; megkapta még Borsmonostor valamennyi népeitől a pénznehézeket és ugyanezeknek tartozását és taksáit, melyek a jelenben, vagy a jövőben bármely okból fölmerülnének.²

2. Pénz-adományok.

Gyakori dolog a pénzadományozás a monostorok életében. Egyes főurak kötelezik magukat egy, gyakran több évre, sőt néha egész életükre, hogy egyik vagy másik kedvelt apátságnak bizonyos pénzösszeget fizetnek. Borsmonostor sem nélkülöz ilyféle jövedelmi forrást.

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. I. p. 367.
«... triginta frisatici, sive denarii australes, ex quibus commutantur duo denarii pro uno frisatico...»

² *Sopronv. okltr.* I. 16. «... dedimus igitur ipsis libertinos denarios, qui vulgo fumarii vocantur, et pondera...»

Tamás ispán fia, Sebös nyitrai főispán a Hunt nemzetségből, hálából azért, «mivel sógora ifj. Bors őt és utódait a borsmonostori apátság társvédnökévé nevezte ki»; hogy biztosítsa számára a mindenjavak adományozójának kegyét, 1231-ben kelt levelében kötelezi magát egész életén át évi tíz ezüst márka fizetésére. E kötelezettséget utódai is öröklik, ha birtokaik épségben maradnak; de ha valamely csapás annyira megkárosítja őket, hogy ebbeli kötelezettségüknek eleget tenni nem tudnak, a kikötött összeget rajtuk behajtani nem szabad.¹

Bors ispán 1237-ben rendelkezik birtokairól és a többek között két ismeretlen helyű falut is kijelel az apátság számára, Dobus- és Pulany-t, azon feltétellel, hogy ezeket adják el és a befolyt összeg, 300 márkát kivéve, az apátság tulajdonába megy át.²

Ulrik crumpachi birtokos 1264-ben³ testvéreinek és rokonságának beleegyezésével lelke-üdveért és azon sérelmek kiengeszteléseért, melyekkel valaha a monostort illette, örökségéből egy malmot — a «Sconnawe» falu mellett — adományoz; évenként pedig egy fél talentumot fizet az apátságnak az örök-lámpa táplálására.⁴

3. Szolga-adományozás.

A szolga-adományozás e korban nem ritka jelenség. Az urak végrendelet útján szabadon bocsájtják szolgálóikat, de rendszeren azon föltétellel, illetve kötelezettséggel, hogy a szabadságot nyert személy elhunyt urának vagy asszonyának, ezek rokonainak lelki-üdveért bizonyos kijelelt egyháznak szolgálatokat tegyen. Néha e szolgálat meghatározását is az egyház tetszésére bízzák, sőt tőle teszik függővé, minő szabadsággal akarja az illető szolgát alkalmazni. Örültek ennek a szegény emberek, megszabadultak a szolganép ezernyi kötelmétől s az egyház szolgálatán kívül csupán a papnak tartoztak tizedet fizetni.⁵ Így tehát

¹ Fejér: Cod. Dipl. T. III V. II. p. 263.

² Wencel: Árpádkori Új Okm. XI. 300.

³ Fejérnél 1254-et olvasunk.

⁴ Wencel: Árpádkori Új Okm. VIII. 121.

«... pro lumine eidem ecclesiae perpetuo serviendum ...»

⁵ S. Lad. reg. decr. I. 31.

az ember is, mintegy — jövedelmi forrás — szerepelt, épen ezért a világi főurak, sőt maga a király is megnyitották e forrást a borsmonostori apátság előtt.

Az első ilyféle adományozás 1224-ben történik. A Pöse (Pessa) nemzetségből való Etel (Erulde, Etul) két arató szolgát: Henriket és Bugart ajándékoz az apátságnak fiaikkal együtt.¹

II. Endre 1229-ben, hogy a szerzetesek imája segítse őt örök üdvössége elérésében, ezeknek adományozza Strebs (Grebs, Krepš) földjét három paraszt-birtokkal (mansio), hogy ezek lakói, jobbágysai legyenek a monostornak, szolgálják azt saját kezük és lovuk munkájával.²

Ehhez hasonlóan rendelkezik Bors ispán 1236-ban, amikor Esztergomban, Szent Pál közelében levő földjét Cosma szolgálával, ennek feleségével és gyermekeivel együtt az apátság szolgálatára engedi át.³

Borsmonostor kegyuraságáért esedező Chák, soproni főispán, 1237-ben egy Crathsen nevű szolgát ad a cisztercieknek azon kikötéssel, hogy halála után sem fiai, sem felesége, sem rokonai a szolgát vissza nem követelhetik; hanem ennek hívatása lesz egész életén át Chák sírját gondozni, engedelmeskedni mindenben az apátnak és szerzeteseinek. Halála után helyébe fia lép hasonló kötelezettséggel.⁴

4. Fertő-tavi vám.

A királynak vagy főbb hivatalnokainak szép összeget hozott évenként a vám. A kereskedőknek eladott vagy vett tárgyai után fizetett vámon és a hídvámon kívül szerepelt a révvám. E vám-jövedelmekből is jutott néha az egyházaknak és pedig vagy valamely meghatározott vám-hely egész jövedelme, vagy annak fele.

Apátságunk a Fertő-tó vámjövedelmének felét élvezte a Chák nemzetségből származó Chák soproni főispánsága

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. I. p. 464.

² *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 192.

³ U. o. T. IV. V. I. p. 62. — *Knauz*: Mon. Eccl. Strig. I. 320.

⁴ *Wencel*: Árpád-kori Uj Okm. XI. 295.

idején 1235—40.¹ Hogy ebből a vámból nem csekély jövedelme volt az apátságnak, azt bizonyítja Cháknak 1237-ben kelt okírata, amelyből következtetni lehet, hogy a fertői vámból az őt illető résznek fele évenként 100 girát tett.²

Ugyancsak ő megígéri, ha máshol lesz főispán, kárpótlásul évenként száz márkát fizet.³

5. Huszad.

Az egyháznak egyik legbővebben jövedelmező forrása volt a tized. A király e tizedből huszadrészt, vagyis öt százalékot kapott, amely összegekről gyakran lemond valamely apátság javára.

1270-ben V. István király azon megokolással, hogy nem csupán a fegyver, hanem a jámbor szerzetesek imája is hatalmas védője a birodalomnak és a diadémnak, az egész Sopronvármegyében akár gabonában, akár borban befolyó tizednek huszadát a borsmonostori apátságnak adja.⁴

Egyszersmind fölszólítja a győri káptalant, hogy tizedszedői a huszadot pontosan beszolgáltassák az apátságnak.⁵

Nemsokára azonban arról értesülünk G. (György) apátnak Lodomér esztergomi érsek előtt elejtett szavaiból, hogy II. Herbort ispán Osli nemzetségéből e huszadnak lefoglalására törekszik.

Lodomér ezért 1297. jul. 16-án gyengéd, de emellett elég erélyes levélben szólítja föl Herbortot, hogy a huszadot ne bitorolja tovább⁶, mert e jövedelem kizárólag az egyházat illeti és bármely részét az uralkodó is csak az egyháznak vagy valamely monostornak adományozhatja.⁷

¹ *Kurácsonyi*: Magyar nemzetiségek, I. 306.

² *Kérlekyártó*: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 386.

³ *Wencel*: Árpádk. Uj Okm. XI. 294.

⁴ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. III. 233.

⁵ *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. I. p. 42.

⁶ U. o. T. VII. V. II. p. 79.

⁷ *Knaus*: Mon. Eccl. Strig. II. 426. — Érdekes e kornak felfogása a tizedre nézve: „Decimae quippe, oblationes, et

primitiae in solis bonis ecclesiarum computantur et laicis possideri penitus prohibentur . . . » — « . . . Nec vicesima decimarum a majestate Regia transferri potest in personam aliquam laicalem, quia nec ipsa celsitudo Regia possidere potest aliquam particulam decimarum, nisi in ecclesias, vel alia monasteria transfundendo . . . » — « . . . decima pars dominica censeatur et ob cultum divini nominis psallentibus in ecclesia debeatur . . . »

Herbortnak anyagi viszonyai különben sem lehettek igen rendezettek. Már 1284-ben Szent Ambrus püspök napján beállít G. (György) borsmonostori apáthoz és kijelenti, hogy Osli fiának, Osli mesternek huszonöt márkával tartozik. Kéri őt egy bizonyító levél kiállítására, amit az apát meg is tesz. Így nem lehet csodálkozni, ha pénzzavarában még az apátság jövedelmére is áhítozik.

1272-ben IV. László király újból biztosítja az egész Sopronvármegyének tizedéből befolyó huszadot az apátság számára.¹

1276 körül Németujvári Miklós nádor és Sopronvármegye főispánja utasítja tisztjeit, hogy a borsmonostori szerzeteseket a királyok által biztosított Sopronvármegye tizede huszadának haszonvételeiben ne háborgassák.²

Utolsó intézkedés e huszadra vonatkozólag 1296-ban történt, amidőn Theodor, győri püspök megtiltotta, hogy bárki is zavarja az apátságot a huszad élvezésében.³

6. Sajói-vám.

Bors ispán bőkezűségéből az apátságnak jövedelmét hídvám is szaporította. 1237-ben végrendeletileg hagyta a borsmonostori cisztercieknek a Sajó-folyón szedett hídvámnak a felét.⁴

7. Só-jövedelem.

A kincstárnak jövedelméhez jelentékeny összeget csatolt évenként a sóbányák művelése és a só-árúsítás útján befolyt összeg. E jövedelmi forrást a királyok bőkezűsége gyakran megnyitotta az apátságok előtt.

Részint természetben adtak nagyobb mennyiségű sót,

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. V. II. p. 41.

² Sopronv. oklir. I. 51. Ezen oklevél a kelet idejét az 1285 körüli évek valamelyikére teszi. Minthogy a kibocsátó nádornak és egyszersmind soproni főispánnak írja magát, a helyesebb kelt 1275—77,

mert Miklós csakis ez években viselte a megjelelt tisztségeket. (*Kardácsnyi*: Hamis oklevelek, 112—113).

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VI. V. II. p. 53.

⁴ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 300.

részint a só után járó vámot, részint pedig a sóért bevett pénzből juttattak egyeseknek.

Imre király már 1200 körül biztosít az apátságnak 1000 zuán (kőso-darab) sót, egyúttal neki adja Kethely (Meinart), Alsó-László (Laztey), Peresznye (Prescine) és Micske (Milke) helységekből járó csöbröket és a Kethely, Micske helységek helypénzét.¹

Főleg pedig II. Endre bőkezű e téren. 1225-ben a borsmonostori apátság használatára 200 zuán-t engedélyez és e sómennyiséget a sótiszték Szent István király napján kötelesek az apátság területére szállítani.

Ha nem tennék, a soproni főispán, vagy az épen Sopronban tartózkodó udvarispán királyi tekintéllyel minden levonás nélkül kárpótolhatja az apátságot.²

Az 1233. okt. 1-én kelt oklevél már ezer zuán-ról beszél, mint II. Endre adományáról. Ezen okirat egyúttal említést tesz azon kiváltságról, mely a kolostor érdekében a király és praenestei Jakab pápai követ között jött létre.

E szerint az apátság annyit tart meg a sóból, amennyit az apát a szükségletek fedezésére elégségesnek vél. A többi a sótiszték és az apát pecsétje alatt maradjon a kolostorban addig, míg a só-elárúsítás szokott ideje — Szent Istvántól Kisasszony napjáig (aug. 20.—szept. 8.), Szent Miklóstól Szent Tamásig (dec. 6.—21.) el nem érkezett; akkor a sótiszt adja meg az apátságnak a minden száz zuán-ért járó egy márkát. Ha meg nem adja, szabad az apátságnak a sót a saját hasznára fordítani, elárúsítani, és a nyereséget, mely a kincstárt illette volna, magának megtartani.

A fizetés pedig oly ezüsttel történik, melyben a nem nemes fém csak tíz percent, azaz a salzburgi érsek híres frisachi pénzverőjéből kikerült denárokból, latinosan frisaticusokban.³

Vége IV. Béla 1236-ban, midőn az apát kérelmére

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. I. p. 457—8. Fejér ezen oklevél keltét hibásan jelzi 1224-ről, mert az eredetén a király nevének siglája H(eme- ricus) és nem

A(ndreas). Különben II. Endre is 1225-ben e levélre, mint Imrére hivatkozik.

² Sopronv. oklir. I. 16.

³ Font. Rer. Austr. XI. 295. *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 357—60.

Zsidány birtokhatárait körvonalozza, szintén juttat ötszáz kőso-darabot az apátságnak.¹

8. Szőlő-dézsma.

A kincstár jövedelmét tetemesen csökkentette a tized. Ez a tized kiterjedt mindenre, ami hasznot hajtott. Ilyen volt a szőlő, amely után járó dézsmát mindjárt a szüretelés alkalmával fizették le.

Imre király 1200 körül megtiltja az adó-szedőknek, hogy a borsmonostori apátság szőlei után szőlő-dézsmát szedjenek; egyszersmind lelkükre köti, hogy ezen adó behajtása végett a kolostorba beszállásolni magukat ne merjék.²

Hasonlóan jár el II. Endre, ki egyúttal kifejti, hogy e szőlők után tizedet már ezeknek megelőző birtokosai — Florentin Dénes, Ipegh István³ és Domokos bán — sem fizettek⁴

A monostorhoz tartozó népeknek, és pedig úgy a jobbágyoknak, mint a vendégeknek szőlő-dézsmáját az apátságnak adományozza.⁵

Erről tesz bizonyosságot Gyula nádornak 1224-bei kelt rendelete, amelyben az apátságnak jogát a Kethely, Alsó-László, Peresznye és Micske falvak szőlei után járó szőlő-dézsma-adóhoz elismeri és megerősíti.⁶

1267-ben pedig a borsmonostori apátot IV. Béla király előtt látjuk azon kérelemmel, hogy biztosítaná e dézsmát újból az apátság számára.

IV. Béla az ügy megvizsgálásával az Osli nemzetségbeli I. Herbortot bízta meg, és midőn arról értesül, hogy e jövedelmet az apátság Imre király adományozása óta békében élvezi, teljesíti az apát kérelmét.⁷

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 58.

² Sopronv. oklt. I. 4.

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 190.

⁴ U. o. T. III. V. I. p. 456.

⁵ Sopronv. oklir. I. 16.

⁶ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 176. *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. I. p. 459. — Ebben Imre nádorispánról van szó, ki egyszersmind Sopron főispánja.

⁷ *Wencel*: Árpádkori Uj Okm. XI. 567.

9. *Beszállásolástól mentesség.*

A középkorban a törvénykezésnek állandó helye nem volt. Az igazságszolgáltatás factorai e miatt u. n. vándorgyűléseket tartottak az ország különböző részeiben és ilyenkor a közelükben levő községek gondoskodtak élelmükről.

Egy ily megszállás, mivel ezen urak nagy személyzettel, lovakkal jártak-keltek, évekre koldussá tehetette az egyház illető népeit.

E kellemetlen vendégfogadás kötelezettsége alól menti fel II. Endre 1229-ben Borsmonostor népeit, amidőn szigorúan megtiltja, hogy az ország jobbágysai közül bárki is megszálljon ezen apátságban vagy ennek népeinél.¹

10. *Gyepű-vágástól mentesség.*

II. Endre király 1225-ben fölmenti a borsmonostori apátság népeit a gyepű-vágás kötelezettsége alól; vagyis az országos határ biztosítására szolgáló védőműveletek készítésében e kiváltság alapján résztvenni nem tartoznak.²

1226-ban Béla ifjabb király e mentességhez egy másikat is csatolt, melynek értelmében az apátság népeit senki sem kényszerítheti, hogy a víz-rekeszhez menjen.³

11. *Királyi bíróság alá tartozás.*

Királyaink kegyelete egyes apátságok iránt az adományozásokon kívül főleg a kiváltságokban nyilvánul.

Ilyen a királyi bíróság alá tartozás, vagyis midőn a király kimondja, hogy valamely apátság népei fölött rajta

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 193. «... interdiciamus firmiter, ne aliquis jobbacionum regni nostri super eos audeat descendere...»

² Sopronv. oklir. I. 16. «... indulsimus, ne populi ipsorum compellantur ire ad incidendas indagine, idem gepu...» «Indago» kerítést, vagy árkot jelent, melyet a középkorban az ellenség vagy az állatok távoltartására készítettek. De ér-

tettek alatta töltést, földhányást, határdombot, azután készített, tehát némileg feltöltött közlekedési utat, sőt nem ritkán a műveletlen, vagyis a mai gyepes legelőnek megfelelő föld is e név alatt szerepel. (*Stessel*: Századok. 1906. III. 242.)

³ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 89. «... nec ad clausuram aquae, ... quod dicitur vulgo Iztra, a quoquo ullo modo cogantur ire...»

vagy kiküldöttjén kívül senki más nem fog ítélni; tehát az összes bírának, és az ország ispánjainak ítélete, hatalmas joghatósága alól kivétetnek.

E kedvezményt korán élvezte Borsmonostor.

Már Imre király említi, 1200 körül e jogát vagyis kiváltságát az apátságnak.¹

II. Endre pedig, mikor Bors kegyúr jogtalan tényei ellenében a kolostor népeinek védelmezésére Miklós ispánt 1224-ben kiküldi, egyúttal kimondja, hogy az apátság népei fölött senki sem ítélkezzék, hanem igazságszolgáltatás dolgában közvetlen a király, vagy megbízottja Miklós ispán alá tartoznak.²

Ugyancsak ő 1225-ben ismét fölmenti Borsmonostor népeit minden idegen bíró joghatósága alól.³

12. Tizedtől mentesség.

A borsmonostori apátság jogainak legéberebb őrei a pápák voltak.

III. Incze 1207-ben különös oltalmába veszi az apátságot, főleg a Domokos bán adományozta birtokaival⁴ s megtiltja, hogy bárki is, akár a szerzetesek szántóföldjeitől, melyeket házilag vagy önköltségükön művelnek, akár takarmányaiktól vagy barmaiktól tizedet merjen követelni vagy kicsikarni.

Rövid idő múlva értesül III. Incze, hogy e kiváltság ellenére is akadtak egyesek, kik ezt csak az újabban művelés alá vett irtás földekre vonatkoztatva rendeletének értelmét kiforgatták és tizedet követeltek. Erre újból kifejti előbbi védlevelének tartalmát, hozzátéve, hogy a mentesség az összes javakra, még az állatokra is kiterjed és szigorú büntetést szab azokra, kik e kiváltságot a jövőben megsérténék.

¹ Sopronv. okltr. I. 4.

³ Sopronv. okltr. I. 16.

² Font. Rer. Austr. XI. 293. «... coram nullo iudice praeter nos vel etiam ipsum N. astare debeant... quod si fortuita ad aliquos iudices citati fuerint, comes N. ab omni iudicio iudicum praeter nos ipsos recipiat...»

⁴ Wencel: Árpádkori Új Okm. I. 95. — Sattelbach, Mulchberch, Micske, Grasenthal, Kis-Barom, Ágfalva... lásd a birtokoknál!

A világiakat kiközösítéssel fenyegeti; a szerzeteseket, kanonokokat és klerikusokat minden fellebbezés, halogatás és ellenkezés kizárásával felfüggeszti hivataluktól mindaddig, míg az okozott kárt meg nem térítik.

Ha pedig valamely pap a szerzetesekre kezét emelné, égő gyertyákkal a nyilvánosság előtt adják tudtára kiközösítését, amely alól fölmentést csak méltó elégtétel szolgáltatása után kaphat.¹

13. Vámtól mentesség.

A kolostor népe rendszeren a saját szükségletére behozott tárgyak után vámot nem fizetett.

Erről tesz tanúságot apátságunkra nézve is II. Endre királynak 1225-ik évi oklevele, amelyben kimondja, hogy az apátság népe adófizetés és minden egyéb akadály nélkül ki- s bejárhat a vámokon; sóért, gyapjúért vagy bármi másért, amit vettek vagy eladtak, senki, sem tőlük, sem szolgáltaiktól adót követelni vám fejében ne merészeljen.²

14. Vásár-tartás joga.

A vásár-tartás joga a királyhoz tartozott; ő ruházhatta föl az egyes falvakat vagy helységeket ilyen joggal.

A monostoroknak, ha bírtak e kiváltsággal, kettős előnyük volt. Egyrészt a szerzeteseknek alkalmuk nyílt a különböző helyekről összesereglett népet oktatni, annyival is inkább, mert a vásárok egyházi ünnepélyességekkel voltak összekötve; másrészt eladhatták saját készítményeiket és viszont beszerezhatték a szükségleteket.

Először Imre király 1200 körül adja meg az apátságnak a jogot, hogy Kethely és Micske nevű falvakban vásárokat tarthat.³

Ugyanezt ismétli II. Endre 1225-ben,⁴ majd pedig Béla ifjabb király 1226-ban.⁵

¹ Wencel: Árpádkori Uj Okm. I. 96.

⁴ U. O. I. 16.

² Sopronv. oklir. I. 16.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. T. III. V. II. p. 89.

³ U. o. I. 4.

FÜGGELÉK.

1. Borsmonostor névszerint ismert apátjai az Árpádkorban.

1222. Konrád ¹	1272. Keresztély ⁸
1223. S. (István) ²	1275. S. (István) ⁹
1224. János ³	1277. Lénárd ¹⁰
1225. Valentin ⁴	1279. István ¹¹
1231. Illés ⁵	1282. Syghardus ¹²
1245. Ulrik ⁶	1284. G. (György) ¹³
1265—70. János ⁷	1298. Keresztély. ¹⁴

2. Borsmonostori rendtagok.

1265. Dethmár alperjel¹⁵
 1265. Lázár magister¹⁶
 1265. Balázs gazda (celleracius)¹⁷
 1265. István szerzetes.¹⁸

- ¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. III. V. I. p. 367.
² *Czindér*: II. 109.
³ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. VI. 427.
⁴ U. o. 427.
⁵ *Knaus*: Mon. Eccl. Strig. I. 280.
⁶ *Nagy I.*: Győri tört. és régészeti füzetek. III. k. IV. f. 325—26.
⁷ Sopronv. okltr. I. 29.
⁸ *Wencel*: Árpádkori Új Okm. IX. 130.
⁹ *Rupp*: Magyarország helyr. tört. I. 473.
¹⁰ U. o.
¹¹ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VII. V. III. p. 217.
¹² Sopronv. okltr. I. 47.
¹³ *Knaus*: Mon. Eccl. Strig. II. 426.
¹⁴ *Fejér*: Cod. Dipl. T. VI. V. II. p. 126.
¹⁵ Sopronv. okltr. I. 29.
¹⁶ U. o.
¹⁷ U. o.
¹⁸ *Fejér*: Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 305.